

811.161.2

Я 19

ОРИЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
ІНСТИТУТ

Валентина ЯВІР

МОВА І НАЦІЯ

**Методичні рекомендації із спецкурсу
для студентів-філологів**

Кривий Ріг
1995

811.161.2
Я19

Криворізький державний педагогічний інститут

Валентина ЯВІР

МАТЕРІАЛИ
ДО СПЕЦКУРСУ
„МОВА І НАЦІЯ“

23965/3

Б/М

Кривий Ріг
1995

ВСТУП

На порозі нової, суверенної України, в час її духовного відродження, у широкого загалу нашого народу, особливо в молоді, спостерігається неабиякий потяг до питань історії, культури і зокрема — до мови. Чому найбільш свідома частина українства так переймається саме **мовними** проблемами? Щоб це стало зрозумілим, очевидно, треба з'ясувати, **що** є рідна мова для українського народу як нації, а отже, постає проблема **мови і нації**.

Проблема багатогранна, яка передбачає пошуки відповіді на чимало питань, над якими замислюється чи не кожен з нас у певний період **свого** життя, суспільно-політичного життя **свого** чи іншого народу.

Чому, скажімо, в усіх конституціях колишнього СРСР декларувалася рівноправність усіх мов, а насправді національні мови опинилися в скрутному становищі свідками якого є ми сьогодні всі? Чому наша мова звузила сферу свого функціонування, за незначними винятками, до побутового рівня? Чому нормою сьогодні є низький рівень мовної культури — від побутової сфери до засобів масової інформації і вузівських аудиторій? Чому проблеми життя української мови взагалі не підлягали обговоренню і трактувалися як націоналістичні? Де, в яких площинах треба шукати розв'язання мовних проблем, відповідей на ці й багато інших питань? Якою має бути роль другої мови? Що являє собою т. зв. «теорія» «про дві рідні мови»? Чому й сьогодні умови для повнокровного функціонування нашої мови так повільно, а в деяких сферах і зовсім не змінюються на краще? Чому освіта й культура стали бездуховними? Чому в Україні так багато українців, збайдужілих до духовних цінностей своєї нації, а отже, й до її мови? Чому багатьма владними і не вельми владними структурами ігнорується виконання Закону про мови? Чи може продовжувати повноцінне життя нація, що втратила свою мову? Зрештою, чи може бути суверенною держава без державної мови?

Ці та інші питання, перелік яких можна продовжувати й продовжувати, переконують у важливості вивчення мовних питань як для буття нації, так і для окремої людини. Політика і культура, наука й освіта, сфери економічні, суспільне і особисте — всі без

винятку грані життя перетинаються з мовою.

Шукати відповіді на ці та інші питання треба, безумовно, в площині проблеми «Мова і нація».

В останні роки масове зацікавлення мовними, а точніше національно-мовними проблемами набуло вибухового характеру в суверенних країнах, колишніх союзних республіках (і не тільки), зокрема і в Україні у зв'язку з добре відомими усім нам суспільно-політичними процесами. Тому не дивно, що з'явилися (і продовжують публікуватися!) чимало матеріалів у засобах масової інформації, наукових і науково-популярних видань з національно-мовних проблем. Вони різні — полемічні і псевдонаукові, агітаційні і безадресно-звинувачувальні, сентиментально-плаксиві і воївоначо-агресивні...

Але щоб висловити аргументовану кригічну оцінку фахівця, стати на ту чи іншу позицію сформувавши свій погляд на проблему, потрібна певна система знань, відповідний рівень мовної освіти. Тому нам видається за доцільне уведення до навчального плану спеціальних курсів, які б давали майбутнім словесникам, як найбільш, здається, причетним до цих проблем, необхідний теоретичний мінімум, певний орієнтир.

Безумовно, ставити за мету в с/к з'ясувати **весь** клубок національно-мовних проблем справа нереальна (та й чи потрібна?). Головна ідея невеликого курсу, на нашу думку, має полягати у формуванні відповідного типу мислення; с/к має привернути увагу й до національно-мовних змагань українського народу впродовж більш як 350 років; а насамперед і, може, найголовніше — закласти ґрунт для пробудження, для формування національної свідомості, допомогти позбутися почуття меншевартості — національно розпрямлювати наше студентство.

МОВА — ОДНА З ІСТОТНИХ ОЗНАК НАЦІЇ

У науці сьогодні усталеною є теза про те, що найвищою формою організації суспільства, яку виробило людство на шляху поступу, є нація. Що ж є змістом і сутністю нації? На це питання однозначної відповіді немає. Сталінські постулати не витримали випробувань часом, тому ми спрямовуємо свої інтереси до різних джерел. Одні вважають, що націю творить силосне поле землі — її фізичні явища, клімат, ліси, поля, гори й долини, ріки, моря, повітря — уся довколишня рідна природа. Виходячи з цього, сутністю нації є те, що існує поза свідомістю, що притаманне тому чи іншому етносу споконвічно.

Є й така думка, що нація -- це «Щось з великої літери. Щось містичне, яке є в людині, яке є споконвічно в національній душі. Воно може бути в будь-якій формі. Воно може реалізувати себе в будь-яких ознаках. І найперше реалізує себе в тій ознаці, яка породжує почуття окремішності, неподібності до інших». (Валентин Мороз. Мова і нація. — Нар. газ., №№ 1, 2 за 1992 р.). Цими ознаками, вважає автор, можуть бути і мова, і релігія, і навіть професія.

Інші у визначенні нації віддають перевагу психіці, яка, на їх думку, є тим глибинним, недосяжним корінням, що живить і обєригає націю від будь-якої асиміляції. Цікаві спостереження про особливості української психічної структури подали вчені-психологи. Так, Олександр Кульчицький у книзі «Світовідчужання українця» залишив низку праць з етнопсихології, з яких найважливіші — про риси характеру українського народу. Співзвучні думки виклала у своїх працях і доктор філософських наук Вікторія Храмова зокрема в статті «До проблеми української ментальності» (зб. «Українська душа»).

Ще інші незмінними координатами вважають культуру, як матеріальну, так і духовну. І справді, у всіх народів є звичаї, фольклор, але у кожного народу все це різне, своє.

Визначення з різних джерел можна продовжити. Але й уже наведені свідчать, що це питання не таке однозначне, як може здатися на перший погляд. Отже, не так просто знайти ті найбільш оптимальні дефініції поняття нації, які б не викликали заперечень опонентів. Усі вони вразливі.

І все ж у кожному з поглядів на зміст і сутність нації доля правди, безумовно, є. І попри всі розходження їх авторів об'єднує загальноприйнята теза про те, що **однією з істотних ознак нації** (поряд із психікою, культурою, ментальністю) є безперечно **мова**. Підкреслимо: поряд і одна з істотних ознак. Чому неправомірно все зводити лише до мови? Бо як тоді бути з грузинською нацією, яка послуговується грузинською літературною мовою (на сході), на заході — мінгрельська мова (не діалект!), в гірській Сванетії є теж своя окрема мова. Проте в усіх у них дуже міцне почуття однієї національної належності. Або, скажімо, американці, англійці чи інші нації, які послуговуються однією мовою? Хай навіть вони не є правилом, але й винятки теж мають знайти своє вичерпне, переконливе пояснення.

Очевидно, якийсь єдиний критерій (підхід) до визначення будь-якої нації неправомірний. У сербів і хорватів (спільна літературна мова) і, скажімо, в українців ці критерії не ідентичні. Тому там критерії змістяться в дещо іншу площину.

В українців істотною ознакою, символом нації є мова. Саме

вона точно, глибинно відображає і справжній характер, і дух народу. Гумбольдтівське визначення ролі і значення мови для німців («Мова народу є його дух, і дух народу є його мова») є незаперечним і щодо української мови як символу нації. І оскільки ми безпосередньо причетні до мови, то у зв'язку з цим цілком логічно маємо зорієнтувати свою увагу саме на з'ясування ролі нашої мови в житті нації.

У незаперечній істинності сказаного одразу переконаємося, як що спробуємо перекласти на будь-яку іншу мову українську народну пісню, думу чи влучний народний вислів. Вони одразу втраять свій національний «дух» (І їстоньки не їм, і питоньки не п'ю та виглядаю все недоленьку свою...; ...воріженьки гинуть, як роса на сонці; братику-лебедику; лелеченьки; вовчик-братик тощо). Бо народне слово невичерпне, глибинне.

Є «інтелектуали», які вважають, що між двома такими мовами, як українська і російська, майже немає якихось істотних відмінностей. Тому, мовляв, той, хто добре знає обидві мови, міг би писати на «загальній», російській мові, і всім би було зрозуміло.

Що за необхідність писати «Думи мої, думи мої, лихо мені з вами! Нащо стали на папері сумними рядками? Чом вас вітер не розвіяв В степу, як пилину? Чом вас лихо не приспало, Як малу дитину?», адже можна було було б те саме написати «зрозумілою», «загальною» для всіх мовою: «Думи мон, думи мон, Горе, думи, с вами! Что вы стали на бумаге хмурыми рядами? Что вас ветер не развеял Пылью на просторе? Что вас ночью, как ребенка, не приспало горе?..».

Як бачимо, коментарі до цього прикладу зайві. Мова, може, й зрозуміла, але то вже не наш Шевченко і не його гірка туга. Марія Шевченкового слова незбагненна, ніби сам час писав його рукою, бо в ньому (в його слові) те, що йшло з глибини сутності українців.

У чужомовному варіанті зникла душа, це зовсім щось інше, позбавлене отого «духу», про який писав В. Гумбольдт. Не хвилює й не вражає. Чи можемо ми сказати те ж саме про Шевченкові твори російською мовою?

Коли йдеться про нашу національну ідентичність, про самобутність нашої духовної культури, перевага перш за все надається мові. Отже, поряд з формами національної культури (мистецтвом, фольклором, політикою, ідеологією), національної психології, ментальності тощо — мові, як своєрідному коду нації, належить провідна роль, її значення в нашому національному житті універсальне.

Або пригадаймо сказане апостолом Павлом: «Коли я молюся чужою мовою, то уста мої моляться, а серце спить».

Ще одне потвердження значення рідної мови для індивіда.

Більше того, психологи на основі експериментальних досліджень доводять, що народжені щойно немовлята плачуть і кричать по-різному, що їхні звуки пов'язані з їх національною належністю.

Якщо мова як явище людського суспільства взагалі виконує свою найголовнішу функцію — функцію спілкування (ми можемо це зробити за допомогою будь-якої мови, якою володіємо настільки, щоб задовольнити цю потребу), то функції рідної мови значно ширші: у ній закодована своєрідна національно-культурна інформація, яку ми сприймаємо підсвідомо й інтуїтивно. З цього погляду її цілком правомірно слід поцінювати як скарбницю національної культури. Вона і національний символ, і засіб формування й вираження національної психіки, національного мислення, національного самоусвідомлення, надбання й збереження культурної спадщини, засіб національної консолідації тощо. Про це переконливо написав Ушинський в «Рідному слові». А Борис Харчук у своїй прекрасній статті «Слово і народ» так образно визначив сутність рідної мови в житті українського народу: «В головах слова стоїть свідомість, у головах свідомості стоїть слово. Воно з купелі крові, що пульсує в грудях і заливає мозок. Слово не значок, не символ — це вогонь, сорочка духу народу» (Співзвучні думки висловлені у О. Гончара, П. Мовчана, Д. Павличка...) «Скинути з плечей і віддати останню сорочку — ще залишитись живим, а скинути сорочку духу — віддати свою душу, самозничитись».

Крім того, мова — це і світобачення, чи іншими словами, фактор національної самосвідомості. Вдамося до прикладів.

Так, зміст українського слова **лікарня** асоціюється з дією (лікування) рос. больница з процесом (болем); і відповідно: свято (від святе) і праздник (від праздний); дружина (від друг) і супруга (та, що в одній упряжці); одруження — нім. *anschluss* (злука) — рос. брак.

Чи дають підставу ці приклади стверджувати і ще одну річ — мова виражає ставлення народу до дійсності, між дійсністю і людиною стоїть мова? Очевидно, так.

Оскільки народ витворює свою мову впродовж віків, вона є духовною сутністю народу, колективною пам'яттю. Пам'ять, як відомо, глибинніша, об'ємніша за знання. Помічено, що думати на іншій мові легше, ніж переживати, бо думання поверхове, переживання ж глибинне. Почуття — найбільш внутрішнє явище — кажуть психологи.

Висловлюються навіть припущення, що мова безпосередньо пов'язана з антропологією, бо зміна мови в свою чергу спричиняє зміни в півкулях головного мозку.

Про це, до речі, писав і О. Потебня у статті «Язык и народность». Збіднення мови чи не є однією з істотних причин і морального зuboжіння людини?

Отже, якщо ми хочемо бути цивілізованою нацією, маємо дбати про свою мову. Бо цілком справедливою є думка про те, що провінція починається там, де цураються рідної мови. І від того, як ми дбатимемо про мову, а отже, й про збереження й розвитку нашої культури, традиції, залежить наша доля — будемо провінційним додатком до іншого народу чи станемо народом самобутнім, збережемо свою сутність як нація цивілізована.

МОВА І ДУХОВНІСТЬ НАЦІЇ

Відхід від вульгарного соціологізму і усвідомлення права науковців на власний вибір шляху при дослідженні всеохоплюючого і вічного комплексу «людина і світ» дає змогу більш сміливо увести нові поняття і в розгляд суто мовних питань. Ще донедавна наша соціолінгвістика приділяла виключну увагу проблемам двомовності «зближення», інтернаціональним, ролі і місцю так званої «другої рідної мови». І в той час не знаходили публікацій, присвячених питанням рідної мови, її ролі у формуванні духовного потенціалу як особистості, така і народу в цілому.

Сьогодні ці питання у мовознавчій науці на часі.

Однією з ключових у низці проблем є пошук аргументованої, науково обгрунтованої відповіді на питання: Чому мова є однією з істотних ознак нації, домінантою її духовності?

Ми всі цілком свідомі того, чому і кому ця відповідь потрібна. Обстоюванню яких вартісних для українства проблем вона має прислужитися. Та й внесок у теоретичне мовознавство відповідних висювокв теж незаперечний.

Різні науковці питання змісту і сутності нації пов'язують з різними чинниками — від природи, її силового поля, чогось містичного, психіки — до культури духовної і матеріальної. Стало звичним вживання понять «мова народності», «мова нації», хоча для мови як людського феномена це абсолютно байдуже. Розрізняти суспільні формації, а разом з ними і такі поняття, як рід, плем'я, народність, нація, — як виявилось, досить приблизно уявляючи, що входить у ці поняття, а те, що звів туди «видатний знавець національного питання», не витрамало випробування часом. Вихід? — Потрібна нова теорія, пові підходи, і не тільки мовознав-

ців, а й філософів, істориків, соціологів, психологів, кібернетиків — тобто, синтетичний підхід до проблеми.

Аналізуючи різні точки зору на природу і сутність нації, не можемо не підзначити, що в кожній з них, безумовно, доля правди є.

І все ж, попри всі розходження, загальноприйнятою є теза про те, що однією з істотних ознак нації (поряд із психікою, культурою, ментальністю, довкіллям) є безперечно мова.

Кожна мова має свої відмітні риси, як їх має етнос — носій мови. Кожний етнос наділений своїми (крім загальнолюдських) характерними рисами, що включають національний побут, повір'я, обряди, спосіб виробництва, національний тип мовленнєвого мислення, національну мову, яка може бути схожа на інші, але й відрізняється від них на що, окрім як на саму себе.

На це звернув увагу ще в 20-х р. В. Сімович:

«Кожна мова явище непересічне, іншим способом передає думки. Так, як різні, напр., музичні інструменти по-різному передають різні тони». «...Кожна мова має свою власну граматичну будову, окрему систему фонем, відмінни, семантики, синтаксису. Це позначається на будові думки і на тому, як ця думка реалізується в слові.

Українські синоніми до рос. закрить: закрити, заплющити, зачинити, замкнути, заперти. Засвоювати все це з чужої мови — то перша за все втратити в розумовому розвитку.

Як відомо, мова народилася в устах людини в процесі праці. Свідомо залишаючи осторожність виникнення здатності людини до членороздільної мови, як і феномен виникнення людини розумної, слід підкреслити що вчені підтвердили геніальний здогад В. Гумбольдта, висловлений ним ще у 18 ст., що мова у вигляді коду існує в нейроклітинах людського мозку і генетично передається від батьків до дітей. Вивчення мови дитиною йде як розшифрування коду. Більше того, мозок людини має ділянки, функціональне призначення яких запрограмоване на майбутнє. До цього висновку прийшов директор інституту нейрохірургії акад. АН України А. П. Ромоданов. Отже, щодо людини, її мови, як і всього живого, існує програма. Кому вона належить — нехай відповідають філософи.

Тому цілком природно, що саме мова точно, глибинно відображає і справжній характер, і дух народу. Гумбольдтівське визначення «Мова народу є його дух і дух народу є його мова» є неzapеречним і щодо нашої української мови як символу нації.

У незаперечній істинності цього твердження переконують сироби перекладу на будь-яку іншу мову української народної пісні, думи чи влучного народного вислову. Вони одразу втрачають свій

«дух», бо народне слово невичерпне, глибніше. До неперекладних належать і глибоко національні митці. До них належить і Шевченко. Гнат Хоткевич: «Мало того, що він знав мову, — він знав щось більшого: знав дух мови. Знали мову й інші люди. Куліш, може, знав її й ліпше, але Шевченко знав ще й дух мови, тому міг і мав право творити. Він пішов за голосом душі. Чим би був Шевченко за іншого рішення — яскраво показують його російські твори. Одна й та ж сама рука їх писала. Одне серце диктувало слова — а яка безмірна різниця».

Рідна мова — надійний ідентифікатор, вона єднає між собою представників певної нації у часі й просторі. Якщо будь-яка мова виконує лише комунікативну функцію, то функції рідної мови значно ширші. Вона — й національний символ, і формування національного мислення, культурної спадщини, національної консолідації, соціальної ізоляції, виокремлення тощо. Вона і засіб формування національної психіки, національного самоусвідомлення. Крім того, мова — це і світобачення, чи іншими словами, форма національної самосвідомості.

Тому коли йдеться про нашу національну ідентичність, про самобутність нашої духовної культури, перевага перш за все надається мові як своєрідному коду нації. Її значення в нашому житті універсальне. Щоб збагнути цю незаперечну істину, нам конче необхідно знати думки з цього приводу таких всесвітньовідомих науковців, як І. Огієнко, О. Потебня, К. Ушинський, В. Вернадський, Т. Зіньківський та ін. Їх спостереження, думки, присвячені цій проблемі, варті всебічного вивчення й аналізу.

Оскільки народ витворює свою мову впродовж віків, вона є не лише його духовною сутністю, а й колективною пам'яттю.

Як становий хребет національної культури, національна мова повинна виконувати всі суспільні функції, зокрема бути і мовою науки. Рівень науки впливає на інтелектуальний рівень суспільства, в свою чергу інтелектуалізуючи і його мову, на понятійну сферу духовності, збагачуючи і метафоричну кодованість мови.

Звідси — чим вищий рівень національної культури, національної мови як першосознаки її існування й створення інтелектуально-духовної атмосфери, тим вищий рівень свідомості людей, у тому числі й свідомості національної, і — навпаки.

І коли суспільство дошукується причин кризи економічної, її витоки треба шукати не у 80-х чи 70-х, не в 90-х роках, а значно раніше, там, де почалася криза духовна (потопання національних святинь, процеси денаціоналізації тощо).

Чи зможе наше суспільство піднятися лише на економіці?

Духовна й матеріальна культура взаємопов'язані. Ці речі преєрасно бачив і обгрунтував у своїх роздумах Мамардашвілі.

Денаціоналізація згубно впливає на формування власної держави, на розбудову національної економіки, культури.

Спостерігаючи мовну неохайність окремих представників офіційних рівнів, констатуємо, що проглядаються речі дуже серйозні — духовний нігілізм, інертність мислення, верхоглядство у питаннях національно-мовного будівництва.

Як інакше можна констатувати вимогу другої державної (чи тепер названої для маскування по-іншому — офіційної) мови? Це спричинить ні до чого іншого, як тільки до розбрату, роз'єднання суспільства, а не до його консолідації.

Ще кілька ілюстрацій, які пов'язані безпосередньо і з мовою як індикатором певного рівня: у козацькій колісці — Запорізькій області за останні 10 років кількість українців з рідною мовою російською збільшилася на 45 тис. чоловік, або на 15%. Майже 90% харків'ян досить добре розуміють українську мову, понад 90% вільно читають українські тексти. Майже не вміють говорити українською мовою 17% українців і 48% росіян, не розуміють української мови 6% представників корінної національності та кожен п'ятий росіянин. 60% українців і в побуті користуються російською мовою. Майже подібна ситуація в Кривому Розі, де в офіційному спілкуванні теж послуговуються не державною мовою, а так званою російською. Хай не дивує шановного читача вставка «так званою», бо переважно то не російська мова, а мурманівсько-довгинцівське наріччя, яке нічого спільного з російською мовою не має.

Хто ті люди корінної національності? Чи можна стверджувати, що вони належать до іншої нації і повнокровно живуть в аурі іншої ментальності й культури? Як відомо, інша культура може розвиватися на своїй етнічній території.

Виразні, однозначні тенденції проглядаються при зіставленні сучасного стану російської «материкової» мови з тією, якою користуються поза її межами.

Внаслідок явища інтерференції, внаслідок нерівноправного білінгвізму або й мовної дискримінації витворюється своєрідна макаронічна мова, яка на українському ґрунті має назву суржик.

Суржик з своєю природою є деструктивним явищем, він і є саме стадією своєрідного розпаду. О. Потєбня писав: «Для денаціоналізованого народу природними обставинами створюються несприятливі умови існування, що впливають із розумової підлеглості... При цьому... місце витіснених форм свідомості займає гидота спустошення і займає це місце доти, поки витісняюча мова не стане своєю...»

Сама російська мова зазнає глибоких структурних змін, пов'язаних із синтаксичними перебудовами, фонетичними розмивами,

величезним розгалуженням поліваріантності тощо внаслідок контактів з мовами «аборигенами».

Таке явище не сприяє стабільному розвитку «мов-колонізаторів» і справедливо викликає нарікання пуристів чи прихильників високої мовної культури. Це, без сумніву, мовна хвороба, діагностичне коріння якої перебуває у площині політичній. А отже, при зміні політичного клімату має знайти місце реалізація можливості оздоровлення і мовної системи. Народу як одного, так і іншого. Бо збіднення мови чи не є однією з істотних ознак і морального зuboжіння людини.

Отже, нація має дбати про свою мову, а значить і про збереження і розвиток національної культури, традицій, духовності. Лише за такої умови збережемо свою сутність як нація цивілізована.

Уряд має на державному рівні створити спеціальні науково-дослідні інститути для розв'язання соціолінгвістичних проблем, зарадити справі може і створення відповідних серйозних програм, велика державна підтримка відродження національно-культурної спадщини.

Сприйняття світу і його осмислення залежить від інтелектуального розвитку людини. Тому суспільство, наука мають докласти зусилля до цього, розбудувати національну школу, забезпечити викладання державною мовою у вузах. Лише за таких умов українська держава може вийти на широкі європейські контакти і, звичайно, забезпечити на рівні всієї нації інтелігентне українське мовлення.

Сприйняття світу і його осмислення залежить від інтелектуального розвитку людини. Мовленнєвий її рівень сприймається тільки на тлі суспільного розвитку, з урахуванням того загального психологічного закону, згідно з яким людина найлегше засвоює те, до чого підготовлена вихованням, суспільним становищем, освітою.

Духовна культура — це мораль і віра, література й наука, філософія і народна творчість, мистецтво, спосіб поведінки людей. Мова є першоосновою духовної культури, носієм її національної самобутності.

Глибоке вивчення мови як феномену людської цивілізації приводить до переконання про необхідність розвитку національних своєрідностей. У цьому контексті світова культура — це вихід на широкі обшири культур національних.

Нормальне функціонування національної мови є однією з основних передумов здорового існування всієї нації, як і всього людства, оскільки не може бути загальнолюдської безнаціональної культури.

ПРОБЛЕМИ ДВО- І БАГАТОМОВНОСТІ

Тепер давайте припустимо, що український народ, як окремішня нація, з тих чи інших причин прийняв мову іншого народу, хоча й найбільш спорідненого. Чи зможе він як самобутня нація розвивати свою культуру і все, що пов'язане з духовним та й матеріальним життям? У п'ятдесятих роках з'являється і на всі лади пропагується в соціології, соціолінгвістиці так звана теорія злиття націй і їх мов. Визначена була й магістральна лінія т. зв. «взаємодії» народів СРСР. У чому її суть? До чого вона зводилася? До сформування спільних рис у способі життя. Декларувалося, що це «зближення» ніби діалектично поєднується з тенденцією розвитку національних культур і їх мов.

Ось одне із свідчень наслідків такого зближення і «розквіту».

Двадцятичотирирічний учитель української словесності і пост В. Стус на початку 60-х років звернувся із своєю гіркою сповіддю-листом до А. Малишка: «...Зараз я читаю рідну мову в Горлівці, в російській, звичайно, школі. В Горлівці є кілька (2—3) українських шкіл, яким животіти зовсім недовго. В Донецьку таких немає. Отож, картина дуже сумна.

У нас немає майбутнього. Коріння нації — тільки в селі, а «хуторянським» народом ми довго не проживем, пам'ятаючи про вплив міста, про армію, про всі інші канали русифікації.

На Донбасі (та й чи тільки) читати українську мову в російській школі — одне недоумство. Треба мати якісь моральні травми, щоб це робити.

Одна усна заява батьків — і діти не будуть вивчати мови народу, який виростив цих батьків. ...Обов'язково — німецьку, французьку, англійську мови; крім рідної.

...Як можна жити далі? Як можна з усім цим миритися? Зовсім не важко знайти факти найгрубішого шовінізму, найбезсоромнішого національного приниження.

...Як же можна миритися з тим особливим інтернаціоналізмом, який може призвести до згуби цілої духовної одиниці людства?

...Я хочу тільки добра, чесного добра, а асиміляторство — хіба це чесна штука? Зрозумійте мене в моєму горі, бо я чую прокляття віків, чую, бездіяльний, свій гріх перед землею, перед народом, перед історією. Перед людьми, що своєю кров'ю кропили нашу землю. Довгий матиролог борців за національну справедливість лишає нам історія, а ми навіть на гнів праведний не можемо здобутись».

Отже, декларувалися процеси «зближення», «взаємодії», які на ділі призвели до витіснення української мови, до асиміляції народу.

Програма злиття націй і знищення їх мов формувалася і втілювалася у життя протягом довгого часу (у сталінський і після сталінський періоди) і востаннє була проголошена у 1982 р. в доповіді Ю. Андропова, присвяченій 60-річчю утворення СРСР: «Наша кінцева мета... — не лише зближення націй, але й злиття їх».

І ще одна цитата з УРЕ: «Одним з найвидатніших завоювань соціалізму є повне розв'язання в СРСР національного питання. ...Новий етап національної політики КПРС в умовах розвинутого соціалізму характеризується дальшим зближенням націй, прискоренням процесу інтернаціоналізації». То однорідна сіра безлика маса, без свого обличчя, національної гідності. Зденаціоналізованим народом значно легше керувати, бо народ, позбавлений своєї національної історії, пам'яті, культури, що реалізуються в національній мові, то уже й не народ, а населення.

Чим же пояснювалася потреба в «зближенні» й «інтернаціоналізації»? І чим була спричинена? По-перше, тим, що у всього народу одна мета, спільна економіка, спільні інтереси, а отже, формується і соціум — єдиний радянський народ. Свою роль відіграла й т. зв. міграційна політика, яка, на перший погляд, була зумовлена цілком безневинними і гуманістичними великомасштабними програмами «будов віку» (БАМ, КамАЗ, ВАЗ, електростанції, магістралі, ліквідація наслідків стихій тощо). Так, напр. внаслідок будівництва БАМу в Бурятії корінне населення буряти стали національною меншістю. Ці ж процеси і в багатьох регіонах України стали наслідком переміщування населення. А це спонукало до зменшення кількості україномовних шкіл, до звуження функціонування української мови в усіх сферах — і офіційних, і неофіційних. Адже міграційна політика стимулює егоїстичні інтереси переселенців, сприяє загальній атмосфері байдужості до соціально-політичних проблем. За цих умов пріоритетною стає «інтернаціональна» мова, відбувається таким чином денаціоналізація під лозунгом «зближення» націй.

І як тут не погодитися з нашими письменниками, психологами, що процеси денаціоналізації витравлюють душу, аморалізують, сприяють уніфікації. А будь-яка уніфікація є, як відомо, явищем протиприродним.

У зв'язку з цим пригадується одне з оповідань А. Дімарова, яке він починає з такого опису: «Будинки стояли, подібні один до одного, як унітази. Цегляні п'ятиповерхові потвори... з однаковими під'їздами, дверима, балконами, вікнами, з однаковими дахами і цоколями. Вони навівали таку безпросвітну нудьгу... Здавалося, що й люди тут живуть такі ж безликі та подібні один до одного, приречені до кінця своїх днів губитися в отій сірій масі,

що її звать натовп». Така-от смутна, невесела дійсність, схоплена спостережливим оком і розумом письменницьким.

Кожне уподібнення згубіє, воно нівелює людину, вона втрачає себе як особистість, перетворюється в щось безлике, аморфне, стандартне. «Упаси нас, Боже, від цього лиха!» Хіба здатна така людина на своє бачення світу, на свою позицію, своє особисте «Я»? Це явище протиприродне.

Чим більше народів, культур, мов, тим більше й розмаїття світу, колективного світогляду, повноти, невичерпності. Коли нам докоряють, що, мовляв, ніхто не примушує українців відмовлятися від своєї мови, маємо заперечувати й доводити, що це не так. Ці докори допоможе спростувати зокрема й авторитет О. Потебні. Ось що він писав у своїй статті «Язык и народность»: «Люди, як правило, добровільно не відмовляються від своєї мови, між іншим, в силу позасвідомого страху перед спустошенням свідомості».

В Україні у багатомільйонного народу (другого в слов'янському світі і двадцятого — серед інших народів світу і їх мов) немає українських вузів, навіть педагогічних, уже не кажучи про технічні, медичні, інститути культури тощо; немає **україномовних** (про національні годі й говорити, вони фактично лише продекларовані або є незначним винятком) середніх спеціальних закладів і ПТУ, переважна більшість загальноосвітніх шкіл у містах, дитсадків до цього часу теж російськомовні.

Наслідок і «зближення», й «інтернаціоналізації».

Це знаходило й своє пояснення: готує Україна кадри для всього СРСР; для зарубіжних країн; тому й здійснюється викладання мовою міжнародного спілкування на території всіх республік.

Чим усі ці «зближення» й «інтернаціоналізації» закінчилися, підтвердило життя, події в Карабаху, Грузії, Прибалтиці, Молдові та й у Криму теж.

Під гаслами «братерства», «інтернаціоналізації», які декларувалися як наш життєвий принцип, насправді проводилася асиміляторська політика, яка призвела до знищення мов багатьох «малих» народів і поставила перед загрозою знищення мови таких великих націй, як українська, білоруська. Від перепису 1926 р. до перепису 1985 р. зникло на території колишнього СРСР 90 народностей і їх мов.

Найтиповішими формами «зближення» й «інтернаціоналізації» вважалося впровадження т. зв. двомовності. Який зміст вкладався в цей термін?

Фахівці в галузі соціолінгвістики, зокрема і український акад. мовознавець І. Білодід, під практикою двомовності вбачав «паралельне вживання української і російської мов», стверджував, що

«російська мова стала другою рідною мовою радянських народів». Обгрунтовував, науково доводив правомірність цього явища.

Між тим функції в рідної мови і в мови не рідної (міжнаціонального спілкування), як її декларували офіційні запевнення, іс-**тотно відмінні**.

Функція другої мови — суто комунікативна. Отже, національно-російська двомовність мала б зводитись до оволодіння другою мовою в першу чергу для забезпечення потреб порозуміння з усіма іншими народами колишнього Союзу. Тому політика двомовності повинна була мати значно менші претензії і масштаби.

Отже, неправомірно ставити знак рівності між рідною мовою і мовою міжнаціонального спілкування, бо це фактично передбачає функціональне й практичне вирівнювання обох мов. А в кінцевому результаті зникнення рідної мови.

Слушними з цього приводу є наукові судження О. Потебні: «Знання двох мов у дуже ранньому віці не є володіння двома системами відображення і повідомлення одного й того ж кола думки, але роздвоює це коло і наперед утруднює досягнення цільності світосприйняття, заважає науковій абстракції» («Мова і народність»).

І ще одна думка вченого: «...Розглядаючи мови як глибоко відмінні системи прийомів мислення, ми можемо очікувати від передбачуваної в майбутньому заміни розмаїття мов однією загальнолюдською лише зниження рівня думки». (Там же) Приблизно цю ж думку висловив і К. Ушинський у «Рідному слові»: «...коли мова, якою починає говорити дитина, суперечить природженому національному її характеру, то ця мова ніколи не матиме такого сильного впливу на її духовний розвиток, який мала б рідна їй мова; ніколи не проникне так глибоко в її дух і тіло, ніколи не пустить такого глибокого, здорового коріння, яке обіцяло б багатий, пишний розвиток». Так обгрунтували і категорично відкинули принцип двомовного виховання О. Потебня і К. Ушинський. Крім того, наведені думки підтверджують антинауковість тези про «другу рідну мову».

Отже, надання другій мові більшого значення щодо мов національних — це по суті підхід, спрямований на те, що другій мові готувалася перспектива не другої, а нової рідної мови замість мови національної.

Життя довело, що ні т. зв. «органічної двомовності», ні «двох рідних мов» бути не може, бо сам процес формування думки явище глибинне, а кожна мова дає свою (про що вже говорилося), абсолютно неповторну мовну картину світу (мовне відображення дійсності).

І О. Потебнею, й К. Ушинським свого часу була висунута й обґрунтована думка про те, що двомовність має ґрунтуватися на основі рідної мови, коли буде помітно, що рідна мова «пустила глибоке коріння в духовну природу дитини». Лише після цього і на цій основі можна оволодівати другою, третьою й іншими мовами. Рідною ж мовою для кожного має бути мова своєї нації.

Якщо людина володіє повністю мовою своєї нації, то знання іншої чи інших мов має ґрунтуватися на відповідному знанні першої, тобто рідної мови. У тому ж випадку, коли сфера мовної компетенції людини повністю не покрита рідною мовою, така людина є «напівмовною», бо не володіє достатньо жодною мовою, а отже, й «напівмислячою», роздвоєною особистістю. «Напівмовність», за визначенням лінгвістів, стала хворобою, епідемією ХХ ст. Чи може для такої людини мова бути осередком людської гідності?

Отже, ідеологічна орієнтація на двомовність — антинаукова. Вона не бере до уваги ні психологічних, ні лінгвістичних закономірностей функціонування жодної з мов. Тому її слід розцінювати (кваліфікувати) як завуальовану програму денационалізації, асиміляції.

ЗАКОН ПРО МОВИ В УКРАЇНІ

З 1 січня 1990 р. набув чинності «Закон про мови», який утвердив державність української мови. Що це означає? Що держава бере на себе конкретні обов'язки щодо забезпечення функціонування української мови як офіційної мови України в усіх сферах життя і тим самим дбає про її всебічний розвиток.

Загальновизнаним є той факт, що розвиток і багатство мови, — це результат розвитку суспільства, його науки й культури, це результат пізнавальної діяльності людей.

Тому держава, її політика не може бути байдужа до мови.

Державний статус мови є одним з найвищих виявів самоутвердження нації.

Чому виникла необхідність у прийнятті Закону Верховною Радою України?

Ми будуюмо правову державу, у якій кожен народ має бути вільним, а кожна людина повинна мати реальну можливість всебічно розвиватися на національній основі. Цей закон прийнято через необхідність захисту української мови, яка виявилася відтиснутою на периферію суспільного функціонування в найважливіших сферах життя.

Криворізький

Державний університет

Держава має забезпечити функціонування української мови в галузі освіти, науки, культури, державної діяльності та адміністративних органів, у сфері виробництва, транспорту, засобів масової інформації тощо.

Держава має (повинна, зобов'язана) не допустити невідповідності між декларуванням мови і реалізацією її державного статусу.

Оскільки в Україні проживає понад 100 представників різних національностей, це зобов'язує до високої культури міжнаціонального спілкування. Двомовність і багатомовність за такої ситуації є необхідністю.

Між тим уже перші кроки впровадження Закону наштовхнулися на шалений опір апарату, який розігрує карту порушення прав людини. Щоб вижила нація, має вижити мова, культура, історія (національна). Дбаючи про мову, держава тим самим зміцнює моральне здоров'я народу.

Про дві державні мови на Україні не може бути мови. Держава має зайняти в цьому питанні однозначну позицію на користь мови корінної нації.

Разом з тим держава повинна надати статус найбільшого сприяння мовам тих народів, які не мають своїх метрополій, державних утворень за межами України (гагаузи, ассірійці). Бо дбати про них більше нікому.

Отже, Державна політика, щодо мови, зокрема мови корінної нації (під мовною політикою розуміють сукупність ідеологічних принципів і практичних заходів щодо розв'язання мовних проблем у державі) має повною мірою захистити її мовні інтереси.

Одна з найбільших слов'янських мов, якою є українська, на своїй споконвічній території витіснена із сфер середньої і вищої освіти, виробництва, науки, культури, державної й адміністративної сфер, не кажучи вже про армію.

Ось чому виявилася нагальна потреба у конституційному захисті української мови, у наданні їй державного статусу.

Разом з тим у законі має знайти реалізацію оптимальне вирішення проблем міжнаціональних відносин в Україні, за якою росіянин, поляк, єврей, татарин, грек, угорець... відчує себе так само надійно, як і корінний українець.

«Необхідно... і для братів, і для самих себе улаштувати дім, в якому можна було б жити... по-людськи і розвиватися безперепонно» (М. Драгоманов, 1876).

У найделікатнішій сфері міжнаціональних відносин немає дрібниць.

Будь-який перекося загрожує обернутися тяжкими наслідками. Згадаймо хоча б, чим обійшовся Молдові «Закон про мову», в

якому чудова ідея — захистити рідну мову — була доведена до абсурду.

Закон про мови в Україні (хоч і справедливо критикований) завдяки своїй толерантності не спричинив міжнаціональне протистояння і не призвів до розчленування суспільства.

Може, вдасться Україні зреалізувати зразок гармонійного співжиття народів на її землі. Але реалізація цієї гуманної ідеї потребуватиме неймовірно великих зусиль.

МОВА І НАВЧАННЯ

У мовному вихованні народу провідна роль завжди належала школі. Тому не підлягає сумніву, що однією з найважливіших складових частин того фундаменту, на якому має розбудовуватися Україна як суверенна держава, є українська національна школа.

Ви знаєте, що в Україні сьогодні є проблеми, і досить серйозні, з українською школою. Якщо виникла необхідність у Законі про мови в нашій державі, — це перш за все один із симптомів серйозної хвороби нашої школи.

Чи не є дивним той факт, що час від часу з газетних шпальт, гучномовців, телеекранів лунають фанфари: в такому-то місті (українському), селищі відкрилося стільки-то україномовних класів, шкіл, україномовних груп у дитячих садках; стільки-то викладачів такого-то вузу перейшли на читання лекцій українською мовою. Чи не свідчить це про те, що нація опинилася в глухому куті? А між тим усі конституції гарантували право на освіту рідною мовою.

Хіба це природно, що від дитячих садочків до вузів українці не мали та й до сьогодні в багатьох регіонах нашої держави не мають можливості ні виховуватися, ні навчатися рідною мовою? Адже ні в Польщі, ні в Болгарії, ні в Угорщині цих проблем немає.

Між тим у розділі III (ст. 25) Закону про мови записано: «Українська РСР гарантує кожній дитині право на виховання і одержання освіти національною мовою». І в ст. 28: «В Українській РСР навчальна і виховна робота в професійно-технічних училищах, середніх спеціальних і вищих навчальних закладах проводиться українською мовою...». Закон створити створили. Право продекларували. Але ж його треба втілювати в життя. Бо хто така держава? Це ми. Кожен з нас. Для тих же ПТУ, вузів потрібна не тільки матеріальна база, а й викладачі, які б забезпечили викладання українською мовою. А їх на сьогодні дуже і дуже мало, особливо в східних і південних регіонах.

Між тим реалізації закону чиниться опір, і не тільки владними структурами.

Чим вони аргументують свій спротив? Тим, що на Україні проживає понад 11 млн. росіян, і реалізація закону щодо них є недемократичною. Тим, що в українських навчальних закладах навчаються іноземці. Отже, інтереси корінного багатомільйонного народу можна заради цього й знехтувати?

У законі також записано, що у випадках, коли громадяни іншої національності становлять компактну більшість в тих чи інших населених пунктах України, можуть працювати окремі групи, класи, дитячі садки чи школи з вихованням чи навчанням у них відповідною національною мовою. Але, на жаль, ці випадки є скоріше нормою. Викладання українською мовою і виховання — поки що теж реалізуються незадовільно. А як же тоді бути українцям, які становлять меншість? Хоча б у тому ж Донецьку, Луганську, Криму.

Де українцю здобути освіту рідною мовою? В Канаді? (в штаті Альберта більше десятка шкіл українських).

Національне відродження можливе за умови відродження національної держави. Але за умови, що вона візьме під захист відродження і національної школи, а отже, науки й культури в цілому.

Ще понад 80 років тому М. Грушевський у своїй книжечці «Про українську мову і українську школу» писав: «Всі інші народи, які дійшли до добробуту, освіти, доброго ладу, дійшли тільки завдяки тому, що мали просвіту на своїй рідній мові». «І наш народ не інчою дорогою виб'ється з теперішніх злиднів, як тільки тримаючи свого, розширюючи освіту на рідній мові». «Серед усіх потреб нашого національного життя потреба рідної школи найголовніша, бо народ, який не має своєї школи, може бути лише пасербом чужих народів, а ніколи не виб'ється на самостійну дорогу існування».

Прогресивні діячі українського народу домагалися освіти свого народу рідною мовою, бо добре усвідомлювали її роль у духовному розвії дитини. Добре відомо, як дбав про це і Костомаров (збирав гроші на видання українських шкільних книжок); П. Куліш написав дві граматики — більшу і меншу; Шевченко видав малий український буквар, як і відомо те, що й різними указами, як правило, таємними, українське слово, українська книжка строго заборонялися, і перш за все в школі.

Т. Зіньківський (1896 р., Львів) у ст. «Національне питання в Росії» (в кн.: «Писання Трохима Зіньківського») пише про той шалений спротив, який чинили російські реакційні сили українському письменницькому руху і в зв'язку з цим ось що й про мову: «По-

перед усього не признавалось існування української мови, а потім і українського народу». І цитує Московський Вестник за 1863 р.: «Української мови ніколи не було і не вважаючи на всі потуги українофільські і тепер немає». І наводить такі факти: Р. 1875 в Київщині вигнано зі служби вчителя з народної школи за те, що він переклав учням два речення з Євангеліста Матфея на українську мову.

Вигнано народного учителя за те, що той дав своєму знайомому прочитати українську книжку, дозволену цензурою. Або історія із школою ім. Шевченка, яку прохано відкрити в його рідному селі Кирилівці (з російською мовою навчання). Попечитель на запит Міністерства удався до інспекторів народних шкіл. Четверо відмовили, а п'ятий сказав, що можна і треба б, за що його вигнано із служби. Ось так закінчилася ця експертиза!

1876 р. — Емський указ — варварський, що забороняв українську мову до нотного тексту, театр, українські концерти.

Ті, хто виступав проти української мови, звинувачували її обронців у тому, що вони хочуть розбити «цілісність російського народу». Доводили, що російська мова вироблялась не одними лише росіянами, а й українцями теж, і тому російська мова не є буцім тільки російська, московська, а разом і українська, мовляв, історично спільна задля обох народностей мова.

Раз нема української мови — нема й народу такого, титул «український» не має не те, що історично-національного значення, але й етнографічного: «Україна, буцім, ніколи не мала власної історії; Український народ (буцім) є чистий російський народ (Моск. Ведомости, 1863, 136). І ще Грушевський: «Вчили по-руському із руських книжок, а діти селянські тої мови добре розуміти не могли, і наука йшла через те тупо... А крім того, zostавалися що називається без язика: бо по-руськи не могли навчитися, а від своєї мови відставали... калічили душу, а не вчили».

Ці задовгі цитування й відступи переконують, наскільки заданими є проблеми української мови і школи. І це нищення, викорінення, випікання «каленим железом» дали свої наслідки. Наслідки дуже гіркі.

Ці розмірковування про школу на рідній мові хіба не злободенні й сьогодні?

Отже, і нинішнє, і майбутнє нашої мови, духовної та й зрештою матеріальної культури залежить від народної освіти, а вона в свою чергу немислима поза рідною мовою. Це одна з найважливіших проблем, які непокоять українську інтелігенцію, українську громадськість. Має бути вироблена концепція не просто україномовної школи з одним-єдиним навчальним планом. Цього замало. Потрібна концепція національної школи. Про національну школу,

її концепцію, засади, будемо сподіватися, буде з'ясовано все в курсі педагогіки. Але однозначно вона має формувати в українця почуття громадянства, почуття причетності до своєї історії, культури. Вона має формувати людей, здатних інтегруватися в світову культуру. А не зводити весь процес до шароварництва і хуторянства. Очевидно, слід закласти в її концепцію принцип здорового глузду. Життя свідчить, що найбільшого прогресу досягають (і досягли!) ті країни, які спираються на здоровий глузд, на науку. Українська національна школа, вища в першу чергу, має стати сферою репродукції української нації. І вона, можливо, так само важлива, як і проблема народження.

Сьогодні стан української мови в народній освіті ще тривожний: в багатьох регіонах (Дніпропетровськ, Кривий Ріг, Одеса, Луганськ, Донецьк, Крим) чиниться опір, повільно відкривають україномовні і школи, й класи. Є факти, коли батьки приводять своїх дітей в україномовні класи, а виявляється, що їх не відкрили.

Та й треба визнати, що і в тих школах, які офіційно вважаються україномовними, частина уроків проводиться російською мовою або суржиком. А це ще згубніше діє, ніж навчання нерідною мовою.

Ясно, що в правовій державі, що її ми почали розбудовувати, не може бути примусу щодо вибору школи з тією чи іншою мовою навчання. Не можна заборонити батькам вибирати мову навчання для своїх дітей. Демократія — так демократія.

Але разом з тим чому батьки мають вирішувати майбутнє дітей (скажімо, якщо це батьки російськомовні українці, які не бажають навчати своїх дітей рідною мовою). Чи повинна потурати цьому держава і сприяти репродукції такого прошарку через російську чи зрусифіковану школу? Тут, очевидно, мають діяти розумні чинники, більш впливові, вагомі, ніж засоби примусу. Коли українській мові, культурі, школі (така має бути політика) буде повернуто втрачений престиж, коли середні спеціальні заклади, вузи, стануть україномовними, і для них відчиняться двері у світову науку (приклад тому одна з перших ластівок — Києво-Могилянська академія), ставлення до української школи зміниться. Попит і пропозиції змінюватимуться зі зміною статусу українства в цілому.

А взагалі питання про добровільність не таке й просте. Більш як тридцятирічне існування закону про добровільність вибору мови навчання в школі довело кількість україномовних шкіл у багатьох промислових центрах України до нульової позначки.

Це теж одна з причин великої кількості зрусифікованих.

І все ж невеликий відрізок часу показав, що справа не така

вже й безнадійна. Перші кроки більш-менш обнадійливі (обов'язкове складання вступного екзамену з української мови до вузів; уведення практичного курсу з української мови на інших факультетах та ін. заходи, очевидно, й вони сприяють тому, що в школах з російською мовою навчання немає відмов від вивчення української мови; організують курси на промислових підприємствах, в технічних вузах (готуються викладачі для переходу на викладання українською мовою), ба навіть у військових частинах. Це, безумовно, сприятиме і розширенню й утвердженню української мови і в школі. Як кажуть коментатори, диктори, хотілось би закінчити на позитивній ноті. Але не впадаймо в ейфорію, вона згубна. Та ситуація накладає й великі обов'язки на вчительський корпус, зокрема, на викладачів української словесності. Адже не кожен учитель готовий піти сьогодні в будь-яку аудиторію. Потрібен і високий рівень фахової кваліфікації, ерудиції. Якщо ми тільки будемо знати, як відмінюється слово **Україна**, цього замало. Уже не йдеться про те, що маємо володіти, і то на дуже високому рівні, українською мовою, а хоча б, принаймні, однією із західноєвропейських мов, тоді можемо претендувати й на інтегрування в світову цивілізацію. І то не на сьогоднішньому рівні, про що свідчать хоча б полиці з літературою, різні шопи і рівень наших сьогоднішніх «бізнесменів»-спекулянтів.

Осмислення багатьох національно-мовних проблем, проблем національно-мовної політики в Україні потрібне сьогодні кожному. Але словесникам, безпосередньо причетним до реалізації багатьох питань у життя, — без цього просто не обійтися.

Маємо усвідомити, що не може бути «неперспективною» мова майже 45-мільйонного народу. Бо якщо стати на цю точку зору, то чи не приведе вона до висновку про те, що безперспективним є і весь український народ, як субстанція духовна?

А нам намагаються, причому досить наполегливо, втокмачити, довести, що українська мова «непрестижна», що виключна більшість науково-технічної інформації видана й видається російською мовою, що «українізація» відкине нас на століття назад, що ми опинимося на периферії світового прогресу, позаду країн третього світу. Тобто, що в науці, вузах, техніці — відмовитися слід від української мови. Хай це буде мова на побутовому рівні як такий собі етнографічний додаток. В крайньому разі — закріпити статус двох державних мов.

Але якщо виходити з тієї тези, що немає на Землі нічого випадкового, що все суще на ній має свій смисл, своє закономірне місце й призначення, то маємо фактами, науковими аргументами доводити і довести протилежне — доцільність, життєву необхідність державного статусу однієї, єдиної мови — української. «Різ-

номаніття ж мов світу — це його повнота, це його фізична й духовна рівновага...» — вважає П. Мовчан. — «...Тому кожна мова — це передусім світова програма, космічне явище, яке розраховане на далеку перспективу. Є вища доцільність у цьому світовому різномов'ї».

Тому мовна політика в Українській державі має бути спрямована перш за все на підтримання й реалізацію цієї доцільності.

УКРАЇНСЬКА МОВА СЕРЕД МОВ СВІТУ

Скільки мов існує на нашій планеті? Які вони? Чи однакова роль кожної з них у суспільстві? І що являє собою українська мова серед інших мов світу?

Ці та інші питання, очевидно, хоч раз виникли перед кожним чи то на уроках мови чи за яких інших обставин. Бо відповідь на ці та інші, пов'язані з мовою питання допомагає з'ясувати чимало інших таємниць і зрештою відповісти й на інші не менш важливі для кожного питання, як, скажімо, в цьому поетичному уривку:

Мчить планта крізь простір, не знаючи втоми,
Шлях Чумацький в космічній безодні прочах.
Всяк, хто суций на світі, пита себе: хто ми?
Звідки йдемо? І де наш останній причал?

(А. Седик)

Науковці називають загальну кількість мов, що існують на Землі, від 2500 до 5000. Більшість із них не мають ні своєї писемності, ні державного статусу. І хоч ними переважно послуговується невелика кількість мовців (від кільканадцяти тисяч до кількох сотень і навіть десятків), вони є рідними для кожного з народів, бо пов'язують людину з її народом, з попередніми поколіннями, їх духовними надбаннями.

Усі мови за спорідненістю поділяються на сім'ї, групи й підгрупи. Генеалогічна (грец. *genealogia* — родовід) класифікація мов, тобто класифікація на основі спорідненості, зумовленої спільністю походження, виділяє понад двадцять мовних сімей.

Українська мова належить до слов'янської групи найчисленнішої індоєвропейської сім'ї.

Слов'янські мови — п'ята в світі група за кількістю мовців, вони найпоширеніші в Європі.

Слов'яни являють собою групу народів, об'єднаних спільністю походження і спорідненістю мов. Усі вони походять від єдиної праслов'янської мови, яка існувала приблизно до IV—VI століть нашої ери.

За ступенем спорідненості усі слов'янські мови поділяються на три підгрупи: східнослов'янська (білоруська, російська, українська), західнослов'янська (польська, чеська, словацька, верхньолужицька, нижньолужицька), південнослов'янська (болгарська, сербохорватська, македонська, словенська). Крім цих дванадцяти мов, відомі також так звані мертві мови, якими сьогодні вже не спілкуються, — давньоруська, старослов'янська, полабська.

За кількістю мовців українська мова посідає друге місце серед слов'янських мов і двадцяте місце серед мов світу. Це одна з давньописемних мов, її писемність існує уже понад тисячу років.

А в 1934 році на конкурсі в Парижі, який мав визначити найкрасивішу мову в світі, спеціалісти багатьох країн висловили думку, що українська мова входить за цією ознакою до першої трійки мов світу.

ХОРОНІМ УКРАЇНА І ПОХІДНІ: УКРАЇНЕЦЬ, УКРАЇНСЬКИЙ, УКРАЇНСТВО

Чому «Україна»? Яке походження цієї назви? Звернімося до наукових і літературних джерел, зокрема таких, як праця «Українська народність: нарис соціально-економічної і етнополітичної історії», «Ілюстрована історія України» М. Грушевського, «Українська культура» І. Огієнка та ін.

Назва «Україна» є найменуванням величезної території від Карпат, верхньої течії Тиси, басейну Дністра аж до Чорного моря на півдні — до басейну Прип'яті та Десни на півночі, а з заходу на схід — від Сяну і майже до Дону.

В історичній літературі поширена думка, що Наддніпрянщина прийняла назву «Україна» у XVIII ст., коли попередня назва «Русь» була монополізована сильним Московським царством. Хоч її не поділяють ті науковці, які не приймають традиційне пояснення етимології (від гр. істина) слова «Україна», тобто пояснення його походження через зіставлення із спорідненими словами. Та про це йтиметься трохи згодом.

Вважають, що вперше топонім «Україна» («Оукраина») було зафіксовано понад 800 років тому в Київському літописі (1187 рік) як найменування частини території Подніпров'я — Переяславської землі. Говорячи про смерть у Переяславі князя Володимира Глібовича, який багато зробив для захисту краю від половецьких нападів, літописець записав: «о нем же Оукраина много постана». Як свідчать науковці, «Оукраина» («Україна») походить від загальнослов'янського слова «край» у значенні «земля», «країна», «територія на краю». Назва «Україна» зустрічається з цими зна-

ченнями і в інших літописах XII—XIII ст. У хроніці за 1189 рік вона була вжита як назва Галицького князівства (західного регіону Київської Русі). Через чверть століття (1213 рік) літописець вживає цю назву щодо Волинської землі, а пізніше — Псковської.

Інші пояснення слова «Україна» також ґрунтуються на зближенні його зі співзвучними словами. Так, український учений С. Шелухин писав, що це «територія, вкрайна мечем».

Офіційна історична наука Російської імперії в особі таких істориків, як М. Карамзін, С. Соловйов та ін. наполягали на зіставленні «Україна» з «окраїна», відводячи таким чином Україні роль окраїни Росії. А звідси неважко було зробити й однозначний висновок: Україна ніколи не була самостійною окремішньою державою, а так звані українці — то лише вигадка німців чи якихось інших псевдонауковців, бо такого державного народу, який мав свою освіту, культуру, мову, теж ніколи не було. А були тільки «малороси» як частина великого російського народу.

Деякі мовознавці етимологію слова «Україна» пов'язують з коренем «ук», що є слабкою формою санскритського кореня «вач» — говорити. Корінь «ук» разом із санскритським суфіксом «ті» дає «укті» — слово, річ; «вакті» — те ж слово, річ. Походження цього кореня, як бачимо, сягає тисячоліть. У слов'ян є слово «учитель» з коренем «уч». Тому первісне значення слова «учитель» вони тлумачать як «творець слова», «носіє слова». Він же «уктріянин», що пізніше набуло значення — носіє священного слова. На підтвердження цього пояснення наводяться слова «укий», тобто «розумний», яке вживається сьогодні в мові гуцулів, та загальноживане українське «неук».

Американський професор Святополк Шумський подає іншу етимологію топоніма «Україна», пов'язуючи його з словом «Оріяна», назвою праматірньої землі українців, яка вживалася щонайменше 8 тис. років до н. д.

Не менш цікавим є припущення західних істориків з посиланнями на Геродота й інших стародавніх учених, мандрівників щодо назви нашої країни.

Яке з цих пояснень є істинним чи хибним, сказати дуже важко або й неможливо. Але ці точки зору є підставою для висновків, які сягають далеко за межі, що стосуються мови і мовознавства.

З XIV ст. в українському фольклорі і офіційних документах назви «Україна» і «Вкраїна» вживалися із значенням «край», «країна», «земля», «територія», тобто українська етнічна територія, і закріплюється в основному за Середньою та Нижньою Наддніпряниною.

Разом з тим з XIV ст. з'являється й існує назва «Мала Русь». Спочатку вона стосувалася Галицько-Волинського князівства, а пізніше і всієї південної частини України. Назва «Мала Русь» вживалася, головним чином, у російських офіційних документах, а також у літературі. Поступово за територією російського народу закріплюється назва «Велика Русь», а за українськими землями, як офіційна назва в Російській державі, — «Мала Русь».

Цікавим є пояснення змісту назви «Мала Русь» російського вченого Г. Хабургаєва. Він зауважує, що назва ця не від здрібнілості Київської держави. За Хабургаєвим, колонії Києва склали Зовнішню, або Велику Русь. Метрополія ж залишалася Центральною, або Малою Руссю — ядром держави. Коли Зовнішня, або Велика Русь, повстала проти метрополії, то ця назва збереглася в титулах правителів. А Малу Русь вони переосмислили в Малоросію — свою окраїну.

Отже, назва «Мала Русь», а звідси й похідні — «малороси», «малоруський», а пізніше «Малоросія» з середини XVIII ст. стала адміністративно-діловою назвою української території. Назва ж «Україна» утвердилася як народна і розмовна на всіх землях, заселених українцями від Карпат до кордонів Російської держави, а в Запорізькій Січі вона вживалася і як офіційна. Про це свідчать козацькі документи й літописи.

Етнотопонім (з гр. етнос — народ, топос — місцевість, онома — ім'я) «Україна» ставав усе популярнішим в усній народній творчості. У поширенні й популяризації саме цієї назви важливу роль відіграли кобзарі, що, мандруючи, виконували думи та історичні пісні. Кому не відомі, скажімо, такі з них, як «Зажурилась Україна, Бо нічим прожити...», «Чи гаразд-добре на славній Україні проживати», «Чогось наша славна Україна, Гей, гей, зажурилась...».

Від назви «Україна» за корінним населенням — від Закарпаття до Слобожанщини і від Полісся до Запоріжжя та Нижнього Подніпров'я — поступово закріпилося «українці», «український народ». Як свідчать джерела, в XVII ст. жителі України називали себе ще й «козаками». Про це залишив свідчення французький дипломат П'єр Шевальє: «Мешканці України, які сьогодні всі називаються козаками і які з гордістю носять це ім'я, мають гарну постать, бадьорі, міцні і нездатні терпіти ярма, невтомні, сміливі й хоробрі».

Поряд з етнотопонімом «Україна» вживався й інший — «Русь» у поєднаннях «Південна Русь», «Карпатська Русь». Але впродовж тривалого часу остаточно закріпилися назви «Україна», «українці». І саме ці назви стали офіційними після утворення Української Народної Республіки.

Для нас, українців, назва «Україна» сприймається сьогодні як найменування нашої Батьківщини з її культурними, духовними надбаннями, з її минулим і сучасним, оспіваним у народній творчості, художній літературі, образотворчому мистецтві, в музичних творах.

У думках та історичних піснях слово «Україна» поєднується з означенням «наша», «єдина», «мила» «кохана», «ненька». Пригадаймо твори Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, М. Костомарова, П. Куліша, О. Афанасьєва-Чужбинського, М. Старицького, О. Олеся та багатьох інших, у чиїх творах оспівана Україна, її доля: «Нема на світі України, Немає другого Дніпра», «І оживе добра слава, Слава України»; «До тебе, моя ти Україно, мила, кохана».

Україна натхненно оспівана у творах відомих нам поетів ХХ ст. — від В. Еллана (Блакитного), В. Чумака, Є. Плужника, В. Сосюри, П. Тичини, М. Рильського, М. Бажана до А. Малишка, О. Підсухи, Д. Павличка, І. Драча, М. Вінграновського, Л. Костенко, В. Симоненка та багатьох, багатьох інших.

«Україна» — то не просто собі слово для українця, у ньому — сутність кожного з нас.

Ми українці... Від Тараса,
Мазепи і Сковороди...»

(В. Крищенко)

**ПРОГРАМА
ІЗ СПЕЦКУРСУ
«МОВА І НАЦІЯ»**

**І курс, І семестр
24 години**

Затверджено на засіданні
кафедри
Уклала проф В. Явір

Мова і нація: Навчальна програма спецкурсу Криворізького державного педагогічного інституту для спеціальності № 02.19.00 «Українська мова і література».

Розроб. Явір В. В.: Схвалена Вченою радою Криворізького державного педагогічного інституту 31 серпня 1992 р. Протокол № 1.

В останні 6—7 років масове зацікавлення національно-мовними проблемами набуло вибухового характеру в суверених країнах, колишніх союзних республіках, зокрема і в Україні, у зв'язку з відомими суспільно-політичними процесами. Тому цілком природним є потяг студентської молоді до цих проблем.

У зв'язку з цим вважаємо за доцільне уведення до навчального плану спецкурсу, який би дав майбутнім словесникам необхідний теоретичний мінімум, відповідний орієнтир. Отже, основна мета спецкурсу — формувати відповідний тип мислення; закласти ґрунт для пробудження національної свідомості першокурсника.

Оскільки останнім часом опублікована і продовжує публікуватися з національно-мовних проблем велика кількість матеріалів — від полемічних і псевдонаукових до агітаційних, безадресно-звинувачувальних і войовничо-агресивних, — завдання спецкурсу — допомогти першокурснику в грамотному аналізі джерел, умінні давати аргументовану критичну оцінку різних точок зору, формувати свій погляд на проблему тощо.

Форма контролю — усні виступи студентів на семінарських заняттях і підготовка реферату на одну з тем, дібрану студентом і погоджену з викладачем.

У програмі подається тематичний план проведення основних форм занять з мови і нації: всього 24 год., з них лекцій — 14 год., практичних занять 6 год., індивідуальних занять — 4 год., заключна форма контролю знань — залік.

№ п-п	Темн, стислий зміст програми	К-сть годин	Термін виконан- ня
1.	<p>Національно-мовне будівництво, мовна ситуація, мовна політика (в історичному аспекті). Політика держави у галузі національно-мовного будівництва. Державний статус мови. Терміни «державна мова» і «офіційна мова». З'ясування статусу державності мови. Державність мови — один з найвищих статусів самоутвердження нації. Закон про мови в Україні, втілення його в життя.</p>	4	
2.	<p>Роль рідної мови у формуванні духовного потенціалу людини. Мова і народ. Мова і нація. Мова як один із чинників самоорганізації суспільства і невід'ємна ознака таких суспільних утворень, як рід, плем'я, народність, нація.</p>	2	
3.	<p>Мова і культура. Культуроносна функція мови. Мова — носій культури. Мова в системі культурних цінностей. Мова — мати народу. «Мова народу — це його дух» (В. фон Гумбольдт). Українська ментальність і українська мова.</p>	2	
4.	<p>Мова та ідеологія. Т. зв. теорія «злиття мов» та заходи на її реалізацію. Твердження про «перспективні» та «неперспективні мови».</p>	2	
5.	<p>Мова і освіта.</p>	2	
6.	<p>Мова і суспільство. Турбота кожного із стратумів про свої мовні інтереси.</p>	2	
7.	<p>Мова в ситуації непаритетної двомовності. «Теорія» про «дві рідні мови», її антинауковий характер. Товариство «Просвіта» ім. Т. Г. Шевченка. Завдання Товариства.</p>	2	
8.	<p>Українська мова серед інших мов світу. Функції української мови. Територія поширення. Українська мова — одна із найпоширеніших стародисемних мов. Милозвучність і лексичне багатство української мови. Перспективи української мови.</p>	2	
9.	<p>Мовні обов'язки громадян (Формування обов'язків студентами).</p>	2	

Теми для рефератів і к/робіт

1. Проблеми національного і загальнолюдського у філософській спадщині Ніколая Бердяєва.
2. «Ніхто не примушував українців відмовлятися від своєї мови».
3. Щодо вимоги «другої державної мови» в Україні.
4. «Без мови рідної, юначе, й народу нашого нема» (В. Сосяра).
5. Закон про мови в Україні: концепція Закону, втілення його в життя.
6. Роль рідної мови у формуванні духовного потенціалу людини.
7. Культурноносна функція мови.
8. Мова в ситуації непаритетної двомовності.
9. Політика держави у галузі національно-мовного будівництва.
10. Українська мова: її стан і статус в Україні і поза її межами.
11. Українська мова серед інших мов світу.
12. Мова — «сорочка духу народу» (Б. Харчук).
13. Мова — найталановитіший педагог (К. Ушинський).
14. Рідна мова і освіта.
15. Рідна мова і вища школа.
16. Мова — душа і гордість нації.
17. Кому потрібний Закон про мови в Україні? (Радуга, 1989, № 4. Закон про мову, про Закон.
18. Українська мова і ми.
19. Мова — найвища культурна цінність народу.
20. Мовні проблеми в Україні.
21. Закон про мови в Україні: конституювання справедливості чи привілеїв?
22. Якою має бути мова міжнаціонального спілкування в Україні?
23. Ленін В.: Мова і політика.
24. «І чужому наuczайтесь, й свого не цурайтесь» (Т. Шевченко).
25. «Істинна любов до своєї країни немислима без любові до своєї мови (К. Паустовський).
26. Рідна мова — це найособистіша і найглибша сфера обстоювання свого «я».
27. Мова — одна з вузлових ланок національного питання.
28. «Мова народу — це його дух, і дух народу — це його мова» (В. Гумбольдт).

29. Українська мова на карті світу.
30. Українська мова як фактор національної самосвідомості (Слово, 1991, — 11 — червень).
31. Хоронім **Україна** і похідні: **українець, український, українство.**
32. Терміни «державна мова» і «офіційна мова».

ЛІТЕРАТУРА ОСНОВНА

1. Базиев А. Т., Исаев М. И. Язык и нация. /М.: «Наука». — 1973.
2. Бердяев Николай. Национальность і людство. // Сучасність. — 1993. — № 1.
3. Білодід І. К. Твори в п'яти томах. — К.: Наукова думка.
4. Білодід О. І., Кримський С. В. Мова — дзеркало культури. — Мовознавство. — 1987. — № 4.
5. Вернадський В. І. Українське питання і російська громадськість. /«Вітчизна» — 1988, № 6.
6. Винниченко В. Відродження нації Ч. І. /Київ — Відень. — 1920.
7. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. /К.: 1991.
8. Грушевський М. Про українську мову і українську школу. /К.: 1931.
9. Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? /Вітчизна. — 1990. — №№ 5—8.
10. Жаботинський В. Вибрані статті з національного питання. /К.: 1991.
11. Закарян О. Л. Несколько замечаний о национальном языке и двуязычии. (В кн.: Национальный вопрос и новое мышление, — Ереван. — 1989.
12. Закон про мови в Українській РСР. /ЛУ, 1989, 12.11.89.
13. Зінківський Т. Національне питання в Росії. /В кн.: Писання Трохима Зінківського. Кн. друга — Львів. — 1896.
14. Іванишин В., Радевич-Винницький Я. Мова і нація. Вид. четверте, доповнене /Дрогобич. — 1994, 217 с.
15. Коваленко В. Имперский синдром. // Огонек. — 1992. — №№ 42—43.
16. Костомаров Микола. Дві руські народності. /Ляйпціг 113 с.
17. Лиля Юрій. Призначення України. /США. — 1953.
18. Ленін В. І. Критичні Замітки з національного питання. /ПЗТ, т. 24.
19. Ленін В. І. До питання про національності або про «автономізацію». /ПЗТ, т. 45.
20. Мороз В. Мова і нація. /Народна газета. — 1992. — №№ 1—2.
21. Потєбня А. А. Язык и народность. /В кн.: Этика и эстетика. — М. — 1976.
22. Русанівський В. М. Мова в системі культурних цінностей. /Мовознавство. — 1987. — № 4.
23. Сердюк В. Ленін та Україна. /Прапор. — 1990. № 10.
24. Ушинський К. Д. Рідне слово.
25. Харчук Б. Слово і народ. /Прапор. — 1988. — № 10.
26. Шевельов Юрій. Українська мова в I половині двадцятого століття (1900—1941). Стан і статус. — Сучасність. — 1987. 420 с.
27. Шлемкевич М. Загублена українська людина. — К.: 1992.
28. Шпорлюк Р. Українське національне відродження. /Слово. — 1991 — № 3 (лютий).
29. Щербаківський В. Формация української нації. /Прага. — 1941. — 148 с.

ДОДАТКОВА

1. Без мови немає народу. — Україна, 1989, № 2.
2. Герасимчук В. Кілька думок з приводу. — Вітчизна, 1988, № 8, с. 190.
3. Матеріали ІХ з'їзду письменників України, ЛУ, 1986.
4. Михайлюта О. Про рідну мову. — Дніпро, 1987, № 12, с. 53.
5. Народ України, Хто ми? Скільки нас? — Комуніст України, 1989, № 1, с. 64—65.
6. Дзюба. Бо то не просто мова, звуки. — Дніпро. — 1990.
7. П. Мовчан Мова — явище космічне. — Ключ розуміння. — Рад. письм., 1990.

Публікації в газ.: «ЛУ», «Слово», «Народна газета» (ст. С. Плачинди, П. Мовчана, Д. Павличка, І. Дзюби, Р. Іваничука, Р. Лубківського та ін.), а також: «Дніпро», «Вітчизна», «Березіль», «Дзвін», «Київ» та ін.

ДОДАТКИ

ЗАКОН УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕСПУБЛІКИ ПРО МОВИ В УКРАЇНСЬКІЙ РСР

Українська РСР визнає життєдайність та суспільну цінність усіх національних мов і беззастережно гарантує своїм громадянам національно-культурні та мовні права, виходячи з того, що тільки вільний розвиток і рівноправність національних мов, висока мовна культура є основою духовного взаєморозуміння, культурного взаємозбагачення та зміцнення дружби народів.

Українська мова є одним з вирішальних чинників національної самобутності українського народу.

Українська РСР забезпечує українській мові статус державної з метою сприяння всебічному розвитку духовних творчих сил українського народу, гарантування його суверенної національно-державної майбутності.

Виховувати у громадян, незалежно від їхньої національної належності, розуміння соціального призначення української мови як державної в Українській РСР, а російської мови як мови міжнаціонального спілкування народів Союзу РСР — обов'язок державних, партійних, громадських органів та засобів масової інформації республіки. Вибір мови міжособового спілкування громадян Української РСР є невід'ємним правом самих громадян.

І ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Завдання законодавства про мови в Українській РСР

Законодавство Української РСР про мови має своїм завданням регулювання суспільних відносин у сфері всебічного розвитку і вживання української та інших мов, якими користується населення республіки, в державному, економічному, політичному і громадському житті, охорону конституційних прав громадян у цій сфері, виховання шанобливого ставлення до національної гідності людини, її культури і мови, дальшого зміцнення дружби і співробітництва народів Союзу РСР.

Стаття 2. Державна мова Української РСР

Відповідно до Конституції Української РСР державною мовою Української Радянської Соціалістичної Республіки є українська мова.

Українська РСР забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя.

Республіканські і місцеві державні, партійні, громадські організації, підприємства, установи і організації створюють всім громадянам необхідні умови для вивчення української мови та поглибленого оволодіння нею.

Стаття 3. Мови інших національностей в Українській РСР

Українська РСР створює необхідні умови для розвитку і використання мов інших національностей в республіці.

У роботі державних, партійних, громадських органів, підприємств, установ і організацій, розташованих у місцях проживання більшості громадян інших національностей (міста, райони, сільські і селищні Ради, сільські населені пункти, їх сукупність), можуть використовуватись поряд з українською і їхні національні мови.

У разі, коли громадяни іншої національності, що становлять більшість населення зазначених адміністративно-територіальних одиниць, населених пунктів, не володіють в належному обсязі національною мовою або коли в межах цих адміністративно-територіальних одиниць, населених пунктів компактно проживає кілька національностей, жодна з яких не становить більшості населення даної місцевості, в роботі названих органів і організацій може використовуватись українська мова або мова, прийнятна для всього населення.

Стаття 4. Мови міжнаціонального спілкування

Мовами міжнаціонального спілкування в Українській РСР є українська, російська та інші мови.

Українська РСР забезпечує вільне користування російською мовою як мовою міжнаціонального спілкування народів Союзу РСР.

Стаття 5. Право громадян користуватися будь-якою мовою

Громадянам Української РСР гарантується право користуватися своєю національною мовою або будь-якою іншою мовою.

Громадянин вправі звертатися до державних, партійних, громадських органів, підприємств, установ і організацій українською чи іншою мовою їх роботи, російською мовою або мовою, прийнятною для сторін.

Відмова службової особи прийняти і розглянути звернення громадянина з посиланням на незнання мови його звернення тягне за собою відповідальність за чинним законодавством.

Рішення по суті звернення оформляється українською мовою чи іншою мовою роботи органу або організації, до якої звернувся громадянин. За бажанням громадянина таке рішення може бути видане йому в перекладі російською мовою.

Стаття 6. Обов'язок службових осіб володіти мовами роботи органів і організацій

Службові особи державних, партійних, громадських органів, установ і організацій повинні володіти українською і російською мовами, а в разі необхідності — і іншою національною мовою в обсязі, необхідному для виконання службових обов'язків.

Незнання громадянином української або російської мови не є підставою відмовити йому у прийнятті на роботу. Після прийняття на роботу службова особа повинна оволодіти мовою роботи органу чи організації в обсязі, необхідному для виконання службових обов'язків.

Стаття 7. Охорона фондів і пам'яток мов

Українська РСР забезпечує примноження і збереження фондів і пам'яток української мови, інших національних мов в науково-дослідних установах, архівах, бібліотеках, музеях, а також їхню охорону та використання.

Стаття 8. Захист мов

Будь-які привілеї чи обмеження прав особи за мовною ознакою, мовна дискримінація неприпустимі.

Публічне приниження чи зневажання, навмисне спотворення української або інших мов в офіційних документах і текстах, створення перешкод і обмежень у користуванні ними, проповідь ворожнечі на мовному ґрунті тягнуть відповідальність, встановлену законом.

Стаття 9. Організація і контроль за виконанням Закону про мови в Українській РСР

Організація виконання Закону Української РСР про мови в Українській РСР покладається на Раду Міністрів Української РСР.

Контроль за виконанням цього Закону покладається на Ради народних депутатів Української РСР.

II. МОВА ДЕРЖАВНИХ, ПАРТІЙНИХ, ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІВ, ПІДПРИЄМСТВ, УСТАНОВ І ОРГАНІЗАЦІЙ

Стаття 10. Мова актів органів державної влади та управління

Акти найвищих органів державної влади та управління Української РСР приймаються українською мовою і публікуються українською і російськими мовами.

Акти республіканських міністерств і відомств, місцевих органів державної влади та управління Української РСР приймаються і публікуються українською мовою, а в разі необхідності — публікуються і іншою національною мовою.

Написи на печатках, штампах, штемпелях, офіційних бланках державних, партійних, громадських органів, підприємств, установ і організацій в Українській РСР виконуються українською мовою або українською і російською мовами.

Стаття 11. Мова роботи, діловодства і документації

В Українській РСР мовою роботи, діловодства і документації, а також взаємовідносин державних, партійних, громадських органів, підприємств, установ і організацій є українська мова.

У випадках, передбачених в частині другій статті 3 цього Закону, мовою роботи, діловодства і документації поряд з українською мовою може бути і національна мова більшості населення тієї чи іншої місцевості, а у випадках, передбачених у частині третій цієї ж статті, — мова, прийнята для населення даної місцевості.

Стаття 12. Мова взаємовідносин республіканських і місцевих органів з союзними органами та органами інших республік

Мовою взаємовідносин республіканських і місцевих державних, партійних, громадських органів, підприємств, установ і організацій з союзними органами є російська мова.

Мовою взаємовідносин зазначених органів, підприємств, установ і організацій з органами, підприємствами, установами і орга-

нізаціями інших союзних республік є російська мова або мова, прийнятна для сторін.

Стаття 13. Мова технічної і проектної документації

Технічна і проектна документація в Українській РСР виготовляється українською або російською мовою.

Стаття 14. Мова документів, які посвідчують статус громадянина Української РСР

Офіційні документи, які посвідчують статус громадянина, — паспорт, трудова книжка, документи про освіту, свідоцтво про народження, про одруження, а також документи про смерть особи виконуються українською і російською мовами.

Стаття 15. Мова з'їздів, конференцій та інших форумів

Мовою з'їздів, сесій, конференцій, пленумів, засідань, зборів, нарад, інших зібрань державних, партійних, громадських органів, підприємств, установ і організацій в Українській РСР є українська мова.

У випадках, передбачених в частині другій статті 3 цього Закону, мовою сесій, конференцій, пленумів, засідань, зборів, нарад, інших зібрань органів і організацій поряд з українською мовою може бути і національна мова більшості населення тієї чи іншої місцевості, а у випадках, передбачених в частині третій цієї ж статті, — мова, прийнятна для населення даної місцевості.

Мовою міжреспубліканських, всесоюзних та міжнародних форумів, що відбуваються на території Української РСР, є мова, визначена учасниками форуму.

Учасникам місцевих, республіканських, міжреспубліканських, всесоюзних з'їздів, конференцій, нарад, інших зібрань органів і організацій гарантується право вибору мови виступу із забезпеченням перекладу на мову роботи відповідного форуму.

Стаття 16. Мова документів про вибори народних депутатів

Документація про вибори народних депутатів місцевих, республіканських і союзних органів державної влади оформляється українською мовою.

Документація про вибори народних депутатів СРСР подається до Центральної виборчої комісії російською мовою.

Виборчі бюлетені друкуються українською мовою або іншою мовою, прийнятною в діловодстві відповідної Ради народних депутатів.

Стаття 17. Мова у сфері обслуговування

В Українській РСР у всіх сферах обслуговування громадян вживається українська або інша мова, прийнятна для сторін.

Стаття 18. Мова судочинства

Судочинство в Українській РСР здійснюється українською мовою.

У випадках, передбачених в частині другій статті 3 цього Закону, судочинство може здійснюватись національною мовою більшості населення тієї чи іншої місцевості, а у випадках, передбачених в частині третій цієї ж статті, — мовою, прийнятною для населення даної місцевості.

При розгляді в судах кримінальних і цивільних справ особам, які беруть участь у справі і не володіють мовою судочинства, забезпечується право ознайомлення з матеріалами справи, участь у судових діях через перекладача, право виступати в суді рідною мовою.

Слідчі і судові документи вручаються особам, які беруть участь у справі, на їхню вимогу, в перекладі рідною мовою або іншою мовою, якою вони володіють.

Стаття 19. Мова провадження у справах про адміністративні правопорушення

Провадження у справах про адміністративні правопорушення в Українській РСР здійснюється українською мовою.

У випадках, передбачених в частині другій статті 3 цього Закону, провадження у справах про адміністративні правопорушення здійснюється національною мовою більшості населення тієї чи іншої місцевості, а у випадках, передбачених у частині третій цієї ж статті, — мовою, прийнятною для населення даної місцевості.

Якщо особа, що притягається до адміністративної відповідальності, не володіє мовою, якою здійснюється провадження, вона може виступати рідною мовою і користуватись допомогою перекладача.

Стаття 20. Мова нотаріального діловодства

Нотаріальне діловодство в державних нотаріальних конторах і виконавчих комітетах міських, селищних і сільських Рад народних депутатів ведеться тією мовою, якою в даній місцевості здійснюється судочинство.

Коли особа, що звернулася за вчиненням нотаріальної дії, не знає мови, якою ведеться діловодство, тексти оформлюваних документів мають бути складені також в перекладі (переклад здійснюється в установленому законом порядку) російською чи іншою мовою.

Стаття 21. Мова арбітражного провадження

Арбітражне провадження у справах з участю сторін, які знаходяться на території Української РСР, здійснюється українською мовою.

Арбітражне провадження у справах, в яких бере участь сторона, що знаходиться на території іншої союзної республіки, здійснюється російською мовою.

Матеріали справи, оформлені українською мовою, в Державний арбітраж СРСР або державний арбітраж іншої союзної республіки надсилаються в перекладі російською мовою.

Стаття 22. Мова прокурорського нагляду

Акти прокурорського нагляду в Українській РСР складаються українською мовою. Цією ж мовою у зв'язку із здійсненням прокурорського нагляду ведеться листування з державними, кооперативними та громадськими підприємствами, установами і організаціями, розташованими на території Української РСР.

Мовою зносин органів прокуратури Української РСР з Прокуратурою СРСР та іншими союзними органами, з органами прокурорського нагляду інших союзних республік є російська мова.

Стаття 23. Мова юридичної допомоги

Юридична допомога громадянам і організаціям подається українською мовою або мовою, прийнятною для сторін.

Стаття 24. Мова міжнародних договорів та угод

Мовами двосторонніх міжнародних договорів Української РСР, а також угод громадянських органів, підприємств, установ і організацій Української РСР з громадськими органами, підприємствами, установами та організаціями інших держав є українська мова та мова іншої сторони договору чи угоди.

ІІІ. МОВА ОСВІТИ, НАУКИ, ІНФОРМАТИКИ І КУЛЬТУРИ

Стаття 25. Мова виховання та одержання освіти

Вільний вибір мови навчання дітей є невід'ємним правом громадян Української РСР.

Українська РСР гарантує кожній дитині право на виховання і одержання освіти національною мовою.

Це право забезпечується створенням мережі дошкільних установ та шкіл з вихованням і навчанням українською та іншими національними мовами.

Стаття 26. Мова виховання в дитячих дошкільних установах

В Українській РСР виховання в дитячих дошкільних установах, в тому числі в дитячих будинках, провадиться українською мовою.

У місцях компактного проживання громадян інших національностей можуть створюватись дитячі дошкільні установи, де вихо-

вання дітей провадиться їхньою національною або іншою мовою.

В дитячих дошкільних установах в разі необхідності можуть створюватись окремі групи, в яких виховання провадиться іншою мовою, ніж в установах в цілому.

Стаття 27. Мова навчання і виховання в загальноосвітніх школах

В Українській РСР навчальна і виховна робота в загальноосвітніх школах провадиться українською мовою.

У місцях компактного проживання громадян інших національностей можуть створюватись загальноосвітні школи, навчальна і виховна робота в яких провадиться їхньою національною або іншою мовою.

У випадках, передбачених в частині третій статті 3 цього Закону, можуть створюватись загальноосвітні школи, в яких навчальна і виховна робота провадиться мовою, спільно визначеною батьками школярів.

У загальноосвітніх школах можуть створюватись окремі класи, в яких навчальна і виховна робота провадиться відповідно українською мовою або мовою населення іншої національності.

Вивчення в усіх загальноосвітніх школах української і російської мов є обов'язковим.

Порядок вивчення української мови особами, які прибули з інших союзних республік, або їх звільнення від її вивчення визначається Міністерством народної освіти Української РСР.

Стаття 28. Мова навчання в професійно-технічних училищах, середніх спеціальних і вищих навчальних закладах

В Українській РСР навчальна і виховна робота в професійно-технічних училищах, середніх спеціальних і вищих навчальних закладах провадиться українською мовою, а у випадках, передбачених частинами другою і третьою статті 3 цього Закону, поряд з українською — і національною мовою більшості населення.

Для підготовки національних кадрів в цих закладах можуть створюватись групи з навчанням в них відповідною національною мовою.

В цих навчальних закладах можуть створюватись групи і з російською мовою навчання для громадян Української РСР, які поряд з українською і російською мовами вивчали в загальноосвітніх школах і національну мову, для громадян з інших союзних республік та іноземних громадян, а також у випадках, визначених відповідними органами державного управління. Цими ж органами визначаються й навчальні заклади з російською мовою навчання.

В усіх групах з російською мовою навчання та неукраїномовних навчальних закладах, незалежно від їхнього відомчого підпорядкування, забезпечується вивчення української мови.

Стаття 29. Вступні екзамени з мови

Абітурієнти, які вступають до вищих і середніх спеціальних навчальних закладів республіки, складають конкурсний вступний екзамен з української мови.

Абітурієнти — громадяни Української РСР, які поряд з українською і російською мовами вивчали в загальноосвітніх школах і національну мову, а також абітурієнти з інших союзних республік при вступі до навчальних закладів в групи з українською мовою навчання складають заліковий вступний екзамен з української мови, а в групи з російською мовою навчання — конкурсний вступний екзамен з російської мови.

Абітурієнти, що вступають до вищих і середніх спеціальних навчальних закладів, в яких здійснюється підготовка національних кадрів, складають конкурсний вступний екзамен з своєї національної мови.

Порядок складання вступних екзаменів в окремих вузах та порядок їх складання особами, які не атестовані з української мови, визначається Міністерством вищої і середньої спеціальної освіти Української РСР.

Стаття 30. Мова у сфері науки

В Українській РСР результати науково-дослідних робіт оформляються українською або російською мовою.

Виконавці науково-дослідних робіт можуть вибирати мову публікацій наукових результатів.

В періодичних наукових виданнях, які публікуються українською мовою, виклад основних положень наукових результатів подається російською та іншими мовами. В періодичних наукових виданнях, які публікуються російською або іншою мовами, виклад основних положень наукових результатів подається українською мовою.

Стаття 31. Мова інформатики

В Українській РСР інформатика здійснюється на основі української та російської мов.

Комп'ютери, які використовуються в роботі державних, партійних, громадських органів, науково-дослідних, конструкторських установ, засобів зв'язку, у сфері торгівлі, обліку, постачання, в закладах освіти й культури, повинні забезпечувати можливість працювати з україномовними і російськомовними текстами.

Стаття 32. Мова у сфері культури

Українська РСР гарантує функціонування української мови, а також інших національних мов у сфері культурного життя республіки.

З метою широкого ознайомлення громадян республіки з досягненнями культури інших народів СРСР, а також світової культури Українська РСР забезпечує переклади українською мовою та іншими національними мовами і видання художньої, політичної, наукової і іншої літератури, а також переклади українською мовою і публічну демонстрацію фільмів та інших аудіовізуальних творів.

Українська РСР забезпечує розвиток україномовного кіно і театрального мистецтва.

IV. МОВА ІНФОРМАЦІЇ ТА ЗВ'ЯЗКУ

Стаття 33. Мова засобів масової інформації

В Українській РСР мовою офіційних засобів масової інформації є українська мова.

Мовою офіційних засобів масової інформації також можуть бути мови інших національностей.

Стаття 34. Мова роботи пошти і телеграфу

Поштово-телеграфна кореспонденція від громадян, державних, партійних, громадських органів, підприємств, установ і організацій для пересилання в межах республіки приймається українською або російською мовою.

Пошта і телеграф забезпечується конвертами, листівками, бланками і т. ін., написи на яких виконані українською та російською мовами.

Стаття 35. Мова оголошень і повідомлень

Тексти офіційних оголошень, повідомлень, плакатів, афіш, реклами і т. ін. виконуються українською мовою. Поряд з текстом, викладеним українською мовою, може бути вміщено його переклад іншою мовою.

Стаття 36. Мова маркування товарів

Маркування товарів, етикетки на товарах, інструкції щодо користування товарами, виробленими в Українській РСР, виконуються українською мовою.

Маркування товарів для вивозу за межі Української РСР здійснюється українською або російською мовою.

Назви у товарних знаках подаються українською мовою і іншими мовами не перекладаються.

V. МОВА НАЗВ

Стаття 37. Мова назв державних, партійних і громадських органів і організацій

Офіційні назви державних, партійних, громадських органів, підприємств, установ і організацій утворюються і подаються українською мовою. З правого боку (або внизу) ці назви можуть подаватися в перекладі іншою мовою.

Стаття 38. Мова топонімів і картографічних видань

В Українській РСР топоніми (назви паселених пунктів, адміністративно-територіальних одиниць, вулиць, майданів, річок і т. ін.) утворюються і подаються українською мовою. Топоніми можуть передаватися також національною мовою більшості населення тієї чи іншої місцевості.

Відтворення українських топонімів іншими мовами здійснюється у транскрипції.

Топоніми з-поза меж Української РСР подаються українською мовою у транскрипції з мови оригіналу.

Картографічні видання, призначені для використання в Українській РСР, готуються і публікуються українською мовою.

Стаття 39. Мова власних імен

Громадяни Української РСР користуються правом іменуватись згідно з національними традиціями. Їхні імена передаються з національної мови українською мовою у транскрипції.

VI. СПРИЯННЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОМУ РОЗВИТКОВІ УКРАЇНЦІВ, ЯКІ ПРОЖИВАЮТЬ ЗА МЕЖАМИ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

Стаття 40. Сприяння національно-культурному розвитку українців, які проживають за межами Української РСР

На основі угод з іншими союзними республіками Українська РСР сприяє національно-культурному розвитку українців, які проживають в цих республіках.

Українська РСР подає згідно з нормами міжнародного права всебічну допомогу, за їх бажанням, освітнім школам, науковим установам, національно-культурним товариствам українців, громадянам українського походження, які проживають в зарубіжних країнах, у вивченні української мови та проведенні наукових до-

сліджень з українознавства, сприяє навчанню громадян українського походження в навчальних закладах Української РСР.

Голова Президії Верховної Ради Української РСР
В. ШЕВЧЕНКО

Секретар Президії Верховної Ради Української РСР
М. ХОМЕНКО

м. Київ, 28 жовтня 1989 року.

**ПОСТАНОВА ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНСЬКОЇ РСР
«ПРО ПОРЯДОК ВВЕДЕННЯ В ДІЮ ЗАКОНУ
УКРАЇНСЬКОЇ РСР «ПРО МОВИ В УКРАЇНСЬКІЙ РСР»**

Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки постановляє:

1. Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки «Про мови в Українській РСР» ввести в дію з 1 січня 1990 року.

2. Для поступового впровадження у всі сфери суспільного життя окремих положень закону встановити такі строки:

протягом трьох—п'яти років з моменту надання Закону чинності вводяться в дію стаття 6, частина друга і третя статті 10, частина перша статті 11, частина перша статті 15, частина перша, третя і четверта статті 18, частина перша і третя статті 19, статті 20, 21, 22, 31, 36 і частина четверта статті 38;

протягом п'яти—десяти років з моменту надання Закону чинності вводяться в дію частина перша статті 13, статті 25, 26, 27, 28 і 29.

3. Доручити Раді Міністрів Української РСР розробити і до 1 липня 1990 року прийняти «Державну програму розвитку української мови та інших національних мов в Українській РСР на період до 2000 року», в якій, зокрема, конкретизувати строки впровадження статей Закону, передбачених пунктом 2 цієї постанови, по окремих регіонах республіки.

Голова Президії Верховної Ради Української РСР
В. ШЕВЧЕНКО

Секретар Президії Верховної Ради Української РСР
М. ХОМЕНКО

м. Київ, 28 жовтня 1989 року.

ВАЛУЄВСЬКИЙ ЦИРКУЛЯР 1863 РОКУ

Дело Центрального управления по цензурному
ведомству, 1863 г., № 188

По высочайшему повелению

Секретное отношение Министра внутренних дел к Министру
народн. просв.

8 июля
№ 394

Давно уже идут споры в нашей печати о возможности существования самостоятельной малороссийской литературы. Поводом этим спорам служили произведения некоторых писателей, отличавшихся более или менее замечательным талантом или своею оригинальностью. В последнее время вопрос о малороссийской литературе получил иной характер, вследствие обстоятельств чисто политических, не имеющих никакого отношения к интересам собственно литературным. Прежние произведения на малороссийском языке имели в виду лишь образованные классы Южной России, ныне же приверженцы малороссийской народности обратили свои виды на массу непросвещенную, и те из них, которые стремятся к осуществлению своих политических замыслов, принялись под предлогом распространения грамотности и просвещения на издание книг для переводного чтения, букварей, грамматик, географий и т. д. В числе подобных деятелей находилось множество лиц, о преступных действиях которых производилось следственное дело в особой комиссии. В С.-Петербурге собираются жертвования для издания дешесвых книг на южнорусском наречии. Многие из этих книг поступили уже на рассмотрение в С.-Петербургский ценз. комитет. Немалое число таких же книг представляется и в Киевский ценз. комитет. Сей последний в особенности затруднялся пропуском упомянутых изданий, имея в виду следующие обстоятельства: обучение во всех без изъятия училищах производится на общерусском языке и употребление в училищах южнорусского языка нигде не допущено; самый вопрос о пользе и возможности употребления в школах этого наречия не решен, но даже возбуждение этого вопроса принято было большинством Малороссов с негодованием, часто высказывающимся в печати. Они весьма основательно доказывают, что никакого малороссийского языка не было, нет и быть не может и что наречие их, употребляемое простонародьем, есть тот же русский язык, только испорченный влиянием на него Польши; что общерусский язык так же понятен для Малороссиян, как и для Великороссиян и даже гораздо понятнее, чем теперь сочиняемый для них некоторыми Мало-

россиянами и в особенности Поляками так называемый украинский язык. Лиц того кружка, который усиливается доказать противное, большинство самих Малороссов упрекает в сепаратистских замыслах, враждебных к России и губительных для Малороссии. Явление это тем более прискорбно и заслуживает внимания, что оно совпадает с политическими замыслами Поляков и едва ли не им обязано своим происхождением, судя по рукописям, поступившим в цензуру и по тому, что большая часть малороссийских сочинений действительно поступает от Поляков. Наконец и Киевский генерал-губернатор находит опасным и вредным выпуск в свет рассматриваемого ныне Духовной цензурой перевода на малороссийский язык Нового Завета. Принимая во внимание, с одной стороны, настоящее тревожное положение общества, волнуемого политическими событиями, а с другой стороны, имея в виду, что вопрос об обучении грамотности на местных наречиях не получил еще окончательного разрешения в законодательном порядке, Министр внутренних дел призвал необходимым, впредь до соглашения с Министром народного просвещения, Обер-Прокурором Синода и шефом жандармов относительно печатания книг на малороссийском языке, сделать по цензурному ведомству распоряжение, чтобы к печати дозволялись только такие произведения на этом языке, которые принадлежат к области изящной литературы; с пропуском же книг на малороссийском языке как духовного содержания, так учебных и вообще назначаемых для первоначального чтения народа приостановиться.

О распоряжении этом было повергаемо на Высочайшее Государя Императора возрение и Его Величеству благородно было удостоить оное Монаршего Благоволения.

ДОКЛАД КОМИССИИ ПО ВОПРОСУ ОБ ОТМЕНЕ СТЕСНЕНИЙ МАЛУРОССКОГО ПЕЧАТНОГО СЛОВА

...20 июня 1863 года состоялось распоряжение министра внутренних дел, удостоившееся высочайшего одобрения, о приостановке печатания книг религиозных и учебных на малорусском языке, так что применение этого языка, как и сказано прямо в этой бумаге, оказалось разрешенным лишь для изящной словесности.

Украинская литература, полная надежд на лучшее будущее, была разом пришиблена...

Но стремление образованных украинцев к просвещению своей меньшей братии, любовь к своему языку, уже испытавшему свои силы на разных поприщах, наконец, и естественная реакция против незаслуженного гонения, почти отнявшего у них право на пользование родною речью, не только спасли их от уныния, но и

заставили подумать о средствах к удовлетворению своей законной потребности в словесном общении с непросвещенными земляками. Это средство было под рукою: за австрийским рубежом, в Галиции, такие же малорусы, как наши, говорят, пишут и печатают на своем языке невозбранно. И вот, литературная работа украинцев переносится во Львов, но и к не меньшему, если не еще большему, вреду и унижению России.

...В 1876 г. в Петербурге собралась комиссия из министров внутренних дел и народного просвещения, обер-прокурора Св. Синода, шефа жандармов и Юзефовича. В этой комиссии было решено наложить следующие ограничения на малорусскую письменность: 1) ввоз малорусских каких бы то ни было книг и брошюр из-за границы воспретить, 2) печатание и издание малорусских произведений и переводов в Империи воспретить, кроме: а) исторических документов и памятников и б) произведений изящной словесности, из которых первые подписано печатать с соблюдением правописания подлинников, а вторые — безо всяких отступлений от общепринятого русского (т. великорусского) правописания и только по рассмотрении рукописей в I Главном управлении по делам печати, 3) малорусские сценические представления и чтения, а также слова при нотах воспретить. Эти постановления были представлены императору Александру II, лечившемуся в то время в Элисе, и там удостоились высочайшего утверждения. Так состоялся закон 18/30 мая 1876 г.

Отнять у образованных людей право писать на родном языке — это посягнуть на то, что этим людям дорого так же, как дорога самая жизнь народа, ибо в чем ином выразится она, как не в слове, носителе мысли, выразителе чувства, воплощении человеческого духа? Государство, не умеющее обеспечить одно из самых элементарных прав гражданина — право говорить печатно на родном языке, возбуждает в гражданине не уважение к себе, не любовь, а безотчетный страх за существование. (...) С 1876 года на малорусском языке нельзя ни петь, ни говорить публично, печатание же произведений изящной словесности ставится под строжайшую цензуру.

Только горячая любовь к родной Украине помогла малорусскому образованному обществу перенести тяжкий и совершенно им не заслуженный удар.

ИМПЕРАТОРСКАЯ АКАДЕМИЯ НАУК ОБ ОТМЕНЕ СТЕСНЕНИЙ МАЛУРУССКОГО ПЕЧАТНОГО СЛОВА

Императорская Академия наук, ознакомившись с докладом Комиссии, не может не признать, что цензорные стеснения мало-

русского печатного слова, начавшиеся при том только с 1863 года не были вызваны какими бы то ни было угрожающими единству России стремлениями малорусского народа или его интеллигенции. Равным образом, ничто не указывает на существование таких стремлений и теперь. Правительственные распоряжения, помешавшие свободное развитие малорусской литературы, во-первых, великорусской и малорусской литературы, которые, как в этом убеждена Академия наук, не разойдутся ни в целях, ни в направлениях; во-вторых, вызвали неестественный рост малорусской литературы в Галиции, литературы, в значительной степени враждебной в России. В настоящее время эти правительственные распоряжения служат источником сильного и вполне естественного недовольства образованных слоев малорусского населения России. (...)

В силу всех этих соображений Императорская Академия наук полагает, что необходимо ныне же отменить высочайшее повеления 18/30 мая 1876 года и 8 октября 1881 года, а также удостоившееся высочайшего одобрения распоряжение Министра внутренних дел 1863 года, послужившее для тех повелений основанием.

Вместе с тем все вышензложенное привело Академию наук к убеждению, что малорусское население должно иметь такое же право, как и великорусское, говорить публично и печатать на родном своем языке.

С. Петербург
1905 г.

ДОДАТКИ

ВИТЯГ З СЕКРЕТНОГО ДОКУМЕНТУ, СКЛАДЕНОГО ПОЛТАВСЬКИМ ГУБЕРНАТОРОМ 4 ЛЮТОГО 1914 РОКУ

СЕКРЕТНО
КОПИЯ

ПО СЕКРЕТНОМУ СТОЛУ 1914 ГОДА

№ 204 ОТ 4 ФЕВРАЛЯ 1914 Г.

ГОСПОДИНУ МИНИСТРУ
ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

Доношу Вашему Высокопревосходительству, что украинское движение, в основу которого положена идея образования автономной Украины под скипетром Габсбургской династии, принимает за последнее время широкие размеры. Роль австрийского прави-

тельства в этом движении заключается в обещаниях в будущем, причем эти постоянные намеки на исполнение этих обещаний служат достаточно надежным средством для возбуждения этого движения и не только не позволяют ему заглохнуть, но и дают ему возможность развиваться все более и более. Удары этой пропаганды направлены, между прочим, на народную начальную школу, где в лице большинства учащего персонала встречается наиболее благодарная почва для восприятия (подготовки) идей украинского движения и постепенной подготовки молодежи к усвоению понятия о полной обособленности малоруссов от великоруссов. Учащий персонал старается на первых же порах обучения вести последнее на малорусском языке и по возможности продолжать его и в течение всего курса. Несмотря на категорическое требование инспекторов вести обучение только на русском языке, учителя уклоняются от этого при всяком удобном случае и приводят постоянно одну и ту же отговорку, заключающуюся в том, что язык малорусский есть их родной язык, что только на этом наречии дети быстро усваивают предмет преподавания и что нет никакой беды в том, что параллельно с русским языком даются объяснения на малорусском, ибо поступающие в школу дети у себя дома все-таки говорят по-малорусски. Замечается такое явление: в школе, где учитель малорусс, — русский язык прививается с трудом, там же, где учитель великорусс, — учащиеся гораздо лучше говорят по-русски.

На общеобразовательных курсах для учителей, устроенных Полтавской Губернской Земской Управой в 1913 году, один из киевских лекторов, читая историю России, приводил на одной из них свои мысли о том, что Украина имеет очень мало общего с остальной Россией в силу своей истории. Весьма прозрачно намекал на самостоятельное существование Украины. Зарубежные галицийские украинофилы, через посредство живущих в малороссии агентов, ведут непрестанную пропаганду и изыскивают все способы, чтобы укрепить убеждение в необходимости создания автономной Украины отторгнутой от остальной России, со включением ее в состав Австро-Венгрии на федеративных началах.

Связь полтавских сепаратистов с галицийскими руководителями доказывается приветственной телеграммой, посланной в 1913 году во Львов от «Полтавской громады». Так как внедрение этих стремлений в умы и сердца интеллигенции и простого народа грозит создание в будущем между русским и малорусским народами такой преграды, уничтожить которую будет очень трудно, и что движение это становится за последнее время бесспорно опасным для России, то я полагаю необходимым бороться с украинским движением следующими мерами:

1. Привлекать на должности учителей земских начальных школ по возможности только одних великоруссов.

2. Чазначать на должности инспекторов народных училищ людей деятельных, энергичных, твердых и исключительно великоруссов. Таковыми же, конечно, должны быть и директора народных училищ.

4. Всякого учителя, проявляющего склонности к украинскому движению, немедленно устранять.

5. Поставить правильно обучение истории России в школе и строжайше вменить в обязанность учителям — внедрять в молодежь понятие о единой, неделимой России, поясняя смысл слова «украина» то есть «окраина» Государства в былые времена.

8. Установить обязательные экскурсии учащихся всех учебных заведений в возможно большем количестве — Москву, Нижний Новгород и другие исторические местности России, ибо малоруссы имеют об памятниках этих местностей весьма скудные сведения, вернее никаких. Экскурсии ныне производятся в Киеве, а об Москве и речи не бывает.

10. Обратит особое внимание на сельское духовенство, на его политические убеждения. Выбирать благочинных, с особым разбором, назначая людей твердых и энергичных. Необходимо во главе епархии ставить Пресвященных Архiereев исключительно великоруссов и таких же энергичных и твердых людей, вменить им в обязанность почаще объезжать епархии и видеть священников и иметь с ними побольше общения. Оказывать самое крутое давление на тех из них, которые заражены украинфильскими стремлениями. Епархиальных наблюдателей за церковно-приходскими школами назначать исключительно из великоруссов, обязав их как можно чаще посещать школы, иметь побольше общения со священниками и учителями и следить за направлением в церковно-приходской школе.

11. Обратит особое внимание на семинарии, на учебно-воспитательную часть в этих учебных заведениях. Ставить во главе их ректоров исключительно великоруссов, удалить немедленно всех слабых и бездельных ректоров. Учащий персонал должен быть только из великоруссов. За семинарии надо взяться как следует и искоренять гнездящийся в них дух и дать им должное направление.

12. Необходимо субсидировать некоторые газеты, издающиеся в Киеве, Харькове, Полтаве и Екатеринославе с целью борьбы, путем печати, с украинским движением. Основания борьбы должны быть следующие:

а) доказательство кровной родственной связи народностей великорусской и малороссийской; признание общего корня этих на-

речий и полонизации малорусского языка в прежние времена;

б) разъяснение, что «украина» означает «окраину» и что такие окраины до присоединения малоросси к России были и у Польши и у России. Необходимо правдиво освещать историю заселения Южно-Русских степей и всей вообще «окраины» Государства, поясняя, что никогда никакого украинского народа не было;

в) возможно частое появление в субсидированных газетах статей о необходимости общегосударственного языка, каковым только и является великороссийское наречие, о богатстве русского языка, обширности и богатстве его литературы и т. д., о роли современного малорусского языка как простонародного и не имеющего литературы и будущности;

г) помещение статей об экономической связи малорусских губерний с великорусскими.

13. Вследствие того, что название «украинский» служит флагом, под которым ведется движение, следовало бы безусловно воспретить все, что выступает под ним и, наоборот, не стеснять того, что идет под малорусским флагом. Несколько лет назад в Полтаве появлялись «малорусские труппы», устраивались малороссийские ярмарки и т. п.; а об «украинских» труппах, ярмарках, книжных магазинах, клубах никто не говорил. Последнее время на всех афишах и объявлениях местных газет название «малорусский» заменено словом «украинский». Таким образом в глазах местного населения складывается убеждение, что украинскому движению никто не противится.

14. Вследствие обнаружившегося в последнее время стремления украинцев выйти из экономического подчинения Москвы и основать свой торговый и биржевой центр в Киеве желательно было бы, чтобы Министерство финансов вело национальную политику финансовую с целью закрепления за Москвою ее положения экономического центра и уничтожения попыток к экономическому сепаратизму украинцев.

15. Вследствие участия евреев во всяком вообще революционном движении, в том числе и в украинофильском, я полагаю необходимым — всех евреев, не имеющих права жительства в сельских местностях, выселять, не создавать никаким образом новых местечек, включаемых в черту оседлости, и всеми мерами содействовать земствам и другим организациям в борьбе с экономическим порабощением края еврейством.

17. Допускать на разные должности не следует людей, которые когда-либо, хотя бы и в отдаленном прошлом, имели соприкасательство к украинским стремлениям.

Доношу Вашему Высокопревосходительству, что движение это становится опасным для России, и оно в случае дальнейшего раз-

вितтя, а в особенности при войне с Австрией, может принести нам немало забот, а может быть, и тяжелых минут.

Верно:

Губернатор Багговут

ПОЛОЖЕННЯ ПРО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РІВНОПРАВНОСТІ МОВ ТА ПРО СПРІЯННЯ РОЗВИТКОВІ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

I. ЗАСАДИ

1. Мови всіх національностей, що залюднюють територію Української Соціалістичної Радянської Республіки, є рівноправні.

2. Кожний громадянин будь-якої національності має право в своїх зносинах з державними органами користуватися рідною мовою.

3. Кожний громадянин на всіляких прилюдних виступах, а та кож у цілому громадському житті має право вільно користуватися рідною мовою.

4. Відповідно до переважного числа людності УСРР, що говорить українською мовою, обрати як переважну мову для офіційних зносин українську мову.

II. ПРО МОВУ, ВЖИВАНУ В ДЕРЖАВНОМУ ЖИТТІ УСРР

В) Про мову актів публічно-правового характеру та різних словесних визначень, оголошуваних до загального відома

14. Всі акти публічно-правового характеру, як особливі посвідки, свідоцтва про освіту, виписки з актів громадянського стану т. ін., належить укладати українською мовою з тим, що, на бажання одержувачів цих актів, до них припускається включати текст кожною іншою мовою.

Г) Про мову діловодства та зносин державних органів та організацій

17. В усіх державних установах, підприємствах та організаціях як республіканського і місцевого, так і загальносоюзного значення на території УСРР, за винятком тих, що обслуговують виключно потреби національних меншостей, внутрішнє діловодство та рахівництво належить провадити українською мовою.

Д) Про мову діловодства та провадження справ у судових установах

23. Діловодство та справи в судових установах, а також їхні зносини з усіма іншими державними установами, підприємствами та організаціями належить провадити українською мовою, згідно

з правилами в арт. 17—20 цього положення.

24. Судочинство в усіх справах судові установи в УСРР повинні провадити українською мовою.

III. ПРО МОВУ В ШКІЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ТА НАУКОВИХ УСТАНОВАХ

29. Мережу освітніх установ належить будувати так, щоб людиність кожної національності мала змогу дістати початкову (школи соцвиху) освіту рідною мовою.

30. Українську мову та українознавство в усіх школах і дитячих будинках національних меншостей і російську мову в усіх школах і дитячих будинках з неросійським населенням належить викладати як обовязкову дисципліну, відповідно до встановленого учбового плану.

31. В школах фабзавучу, робітничих курсах викладання належить провадити рідною мовою учнів. В профшколах викладання напотреб обслуговування національних меншостей.

32. Вищі шкільні заклади, за винятком призначених виключно для потреб національних меншостей, провадять свою роботу українською мовою.

VII. ПРО ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЛАМАННЯ ПРАВИЛ ЦЬОГО ПОЛОЖЕННЯ

71. За ламання правил цього Положення винні підлягають кримінальній відповідальності.

72. Співробітників, що не вживали належних заходів до вивчення української мови або мови відповідної місцевої національної більшості, а також тих з них, що виявляють негативне відношення до українізації, керівники відповідних установ і організацій адміністративно змільняють, не надаючи вихідної допомоги й без попереджень.

УВАГА: Співробітників, звільнених у порядку цього артикулу можна приймати на працю лише після того, як вони в достатній мірі засвоять українську мову або мову відповідної місцевої національності та дістануть про це посвідку від належної кваліфікаційної комісії.

ГОЛОВА ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ЦЕНТРАЛЬНОГО
ВИКОНАВЧОГО КОМІТЕТУ

Г. ПЕТРОВСЬКИЙ

ГОЛОВА РАДИ НАРОДНИХ КОМІСАРІВ УСРР

В. ЧУБАР

СЕКРЕТАР ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ЦЕНТРАЛЬНОГО
ВИКОНАВЧОГО КОМІТЕТУ

А. БУЦЕНКО

Харків, 6 липня 1927 р.